

Эхэ найхан нютагаа эд камта мандуулаа!

БУРЯДАД ҮНЭН

1921 оной
декабриин 21-нээ
гарана

Бүгэдэ
арадай
газетэ

1996
МАРТЫН
23
Хабарай дунда
сагаагшан туулай
барын 4
СУББОТО
гарагай 7
№56 (19396)
Газетын сэн
хэлсээтэ.

Үндэнэн араднай үлзытэй байг!

Мүнөөдэрэй шухала асуудал

НАНАНАНДАА ХҮРЭЖЭ, НАРБАЙНАНАА АБАА ГҮБДИ?

ТАБАН ЖЭЛЭЙ саана Бүгэдэ буряадуудай хурал болоһон гэшэ.

Энэ хурал дээрэ би үгэ хэлэжэ, хэдэн дурадхалуудые оруулһан байгаа. Эдэ дурадхалуудни хараада абтаа гэшэ гү, абтаа наа, хэр зэргэ бэелүүлэгдээ гэшэб гэнэн асуудал табижа болоно:

1. Монгол угсаата арадуудай хоорондох харилсаа холбоон нүүлэй жэлүүдтэ нилээн эдэбхигэйгээр хүгжэжэ байна. 1993 оной намар Улаан Баатар хотодо Бүхэдэлхэйн монголшуудай хуралдаан зарлагдажа, дэлхэйн олон оронүүдһаа түлөөлөгшэд, тэрэ тоодо Буряадаа 20 гаран эрдэмтэд, зохёолшод, нийтгын ажал ябуулагшад ерлэн байна. Саашадаа хайшан гэжэ монголшуудай хоорондох хани барисаа бэхижүүлхэ, харилсаа холбоо үргэдхэхэ гэшэб гэнэн асуудал зүбшөөд, дэлхэйн монголшуудай эблэ байгуулаа лэн. Манай арадай түлөөлөгшэд эдэб суглаа хуралуудта хабаадахаа Улаан-Баатар, Хүхэ-Хото, Бээжэн, Тайбэй хотонуудта ошоно. Буряад Республика соёл болбосоролой, худалдаа наймаанай талаар Монгол Уластай, Үбэр-Монголтой, Хальмагтай нягта холбоотой болоно. Эдэ оронүүдта ажһуудад буряад яһатан өөрын эмхи байгууланхай.

2. Мүнөө хэлэнэй талаар ямар байдалда ороод байнабди? хургуулинуудта буряад хэлэн үзэгдэдэг, зарим предметүүд манай үндэнэн хэлэн дээрэ заагдадаг болоо. Хотын олонхи хургуулинуудта буряад хэлэнэй хэшээлнүүд хэдэнэ. Үсөөншье наа, хэлэндэ хургаха номууд, толнууд гараа. Буряад хэлэн ород хэлэнтэй ади республикадаманай гүрэнэй хэлэн гэжэ тоологдодог болоо. Хариң хуули гаргадаг дээдын зургаанай тогтоолнууд мүртэйгөөр бэелүүлэгдэнэгүй. Литературна (бэшгэй) хэлэн дээрэ газетэ, журналнууд тон үсөөнөөр гарана. Энэ ямар шалтагаанһаа болоно гэшэб? Зомнай үндэнэн хэлэн дээрэ гараһан номуудые, газетнүүдые тон багаар уншадаг зандаа. Нютаг нютагай хэлэнэй баялигуудые хэрэглэхэ саг тулажа ерэнхэй. Энэ талаар хэлэ бэшгэй эрдэм шэнжэлэгшэд юундэ даа тодорхой дурадхалуудые оруулнагуй. Имагал баруун талын буряадууд, Сэлэнгэ, Хяагта, Зэдын буряадууд бэшгэй хэлье найжаруулха саг ерээ гээд хэлэнэ бэшэ. Хори буряадуудай, Агын зоной эдэбхитэд энэ асуудалаар наһамжала хэлэнэ. Республикын, аймагуудай һонинуудта, радиотелевиденидэ нютаг нютагай нэрэ үгэнүүдые хэрэглэн, эдэб нэрэнүүдые, терминүүдые жэшээ болгон хэрэглэжэ эхилбэл, бололтой гэжэ һанагдана. Наяхан "Правда Бурятин" һониндо Россин Национална хургуулинуудай институтай филиалай директор Д. Д. Ошоров хэлэнэй талаар һонни дурадхал оруулха зуураа, мүнөөнэй литературна (бэшгэй) хэлэнэй хажуутаар нютаг нютагай (эжирэд-булдагай, сэлэнгын г. м.) хэлэнүүд дээрэ уран зохёолнуудые, хургуулида үзэдэг номуудые хэблэн гаргаханда яаха юм гэжэ дурадхана.

3. Нэгэ мэдэхэдэ, буряад аймагуудтаа нуужа байһан аад, район гэдэг болошообди. Харин мүнөө "аймаг" гэжэ нэрэмнай Республикын Конституцида (Үндэнэн Хуулида) оруулагдаа, тийгэжэ жэнхэйн нэрэеэ бусаабди. "Буряад-Монгол" гэжэ нэрэеэ бусаажа шадахагүй байшообди. Эрдэмтэдэй дурадхалаар засагай газар - Буряад Республикын Министруудэй Совет (Түрүүлэгшэйн В. Б. Саганов) энэ нэрэеэ бусаажа республикада хуушаарнь "Буряад-

Монголой Республика" гэжэ нэрлэхэ гэнэн тогтоол абаа бэлэй. Харин республикын хуули баталдаг зургаан - Верховно Совет, тэрэнэй депутатууд энэ тогтоолые, эрдэмтэдэй дурадхалые тоогоогүй.

4. 1937 оной асуудал, БМАССР-ые гурбан хэһэг болгожо таһалһан асуудал мүнөө сагта зүб мүрөөр шийдэхэнь хэсүү. Усть-Ордын ба Агын Буряадай округууд алишье талаараа Буряад Республикаһаа ехээр таһаршоо. Мүнөөнэй оршон байдалда Буряад Республикын, хоёр округой, тэдэнһээ гадуур ажаһуудаг буряад зон соёл болбосоролой талаар харилсаагаа найжаруулха, хэлэ бэшгэй асуудалые хамта шийдхэжэ, урагшаа дабшаха ёһотой. Бэе бээдээ ябалсаха, ном, газетнүүдые абалсажа байха, үндэнэн хэлэн дээрэ ябуулдаг радиотелевидениш дамжуулгын сагые ехэ болгохо, нютаг нютагтаа үйлдэбэрилдэг эд хогшоолоо, бараагаа андалдажа байха асуудалнууд түргэнөөр саг соогоо шийдхэгдэжэ байхань дамжаггүй. Гадаадын оронүүдта ажаһуудаг буряадуудтай тогтоомол харилсаа байгуулха хэрэгтэй.

Эндэ томо-томо үйлдэбэринүүдтэ ажаллаха гэжэ баруун область, хизаарнуудһаа олон тоото ородууд, бусад яһатан нүүжэ ерээ, сэрэгэй албанда абтаһан зон олошорой. Энэньһээ боложо, республика соогоо буряадуудай тоо үсөөрөө. Хунгалтада хабаадаа, засагай зургаанда өөһэдынгөө түлөөлөгшэдые хунгажа шадахааа болижо байнабди.

Буряад арадые нэгдүүлэн, оюун бодолой талаар нэргээн хүгжөөхэ эрхэ эхэтэй эмхи байгуулбал, һайн байгаа. ВАРК гэшэмнай имагал соёлой асуудалые абаад лэ, ажалаа ябуулдаг эмхи болоно. Буряад арадай нийтгын-политическэ асуудалнуудые шийдхэдэг эмхи боложо бираагүй. Ойрын сагта ажалаа эхилхэеэ байһан Бүгэдэ буряадуудай хурал хадаа буряад үндэнэтэнэй асуудалнуудые, соёл болбосоролой, нийтгын-политическэ, ёһо заншлай гэхэ мэтэ асуудалнуудые саг соонь шийдхэжэ шадаха ехэ эрхэтэй эмхи байгуулха ёһотой гэжэ һананаб. Хорёод ондо Бурнацком (Буряад үндэнэтэнэй национальна комитет) гэжэ байгаа. Энэ нийтгын-политическэ эмхи мүн. Тэрэнэй маягаар бүхы буряадуудай талые хараха, тэдэнэй хэрэгые эмхидхэжэ шадаха, засагай зургаануудта өөһэдынгөө түлөөлөгшэдые олоор ябуулжа шадаха Буряадай нийтгын түб байгуулха тон шухала асуудал гараад байна.

Шираб ЧИМИТДОРЖИЕВ,
түүхын эрдэмэй доктор, профессор.

БҮГЭДЭ БУРЯАДУУДАЙ II СЪЕЗДДЭ

Бүгэдэ буряадуудай II съездын нээгдэхээ байһантай дашрамдуулан, делегадууд болон съездэ хабаадагшадые халуунаар асуудлаад, буряад арадай хүгжэн һалбархын, ажабайдалайнь хэмжээнэй, соёлой ургалтын хэрэгтэ зорюулагдаһан аша үрэтэй хүдэлмэридэ амжалтануудые хүсэнэб.

Буряад Республикын Президент болон Правительство бүгэдэ буряадуудай соёлой хүгжэлтын эблэлэй саашанхи ажал ябуулгада зохихо туһаламжа үзүүлхэ, манай республикада үндэнэ яһатанай хоорондох харилсаае улам тогтониторуулха талаар хамтынгаа хүсөөр ажалаа амжалтатайгаар ябуулхабди гэжэ найдана.

Буряад Республикын Президент-
Правительствын Түрүүлэгшэ
Л.В. ПОТАПОВ.

БУРЯАДАЙ ҮДЭРНҮҮДЭЙ ТҮГЭСХЭХЫ ШАТА

Буряад Республикын үдэрнүүд Москвада үргэлжэлһөөр. Халуун дулаан уулзалгануудай, танилсалгануудай дүрбэдэхэ үдэр-мартын 22-ой үглөөнэй 11 сагта Хани барисаанай байшан соо "Байгал-дэлхэйн байгаалин баялигай хүшөө" гэнэн асуудалаар "түхэрээн шэрээ" үнгэргэгдэбэ. Республикын Экологин байгаали хамгаалгын комитедэй түрүүлэгшэ В. Е. Гулгонов оронойгоо болон харин гүрэнүүдэй журналистуудай асуудалнуудта харюу үгэнэн байгаа.

Россин Федерациин болон Буряад Республикын Правительствануудай хоорондо соёлой талаар харилсаа тогтоохо тухай хэлсэндэ гар табилга үдэ багта Россин Соёлой министрствэдэ болобо. Манай республикаһаа Буряад ороной Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо Л. Ч. Нимаева, соёлой министр Г. Н. Струбинов энэ шухала удха шанартай хэрэгтэ хабаадаа.

"Дэлгүүрэй экономикын зэбсэг хэрэгсэл болохо выставкэ-яармагай ажал ябуулга" гэнэн асуудалаар "түхэрээн шэрээ" үдэнөө хойшо Хани барисаанай байшан соо үнгэргэгдэбэ. "Байкалэкспо" гэжэ түбэй генеральна директор И. И.

Макальский сугларашадай асуудалнуудта харюусаһан, бизнесменүүд болон олзын хэрэг эрхилэгшэдтэй хөөрэлдэнэн байгаа.

1000 жэлэйн ойн баярай үнгэрэгшэ жэлдэ гүйсэһэн "Гэсэр" үльгэртэй танилсалгын ёһолол мүнлэ эндэ үнгэргэгдэбэ. Буряад Республикын Правительствын Түрүүлэгшын орлогшо Л. Ч. Нимаева энэ гайхамшагта зохёол тухай сугларашадта хөөрөбэ.

Буряадай оперо болон баледэй театрай солистнуудай концерт үдэшэлэн Россин Композиторнуудай холбооной байшан соо табигдаһан байгаа.

Зүүн зүгэй арадуудай хатарай "Лотос" ансамблин хатаршад бэлиг шадабаряа-Московско областиин Шиховско районой, харин "Судьбинушка" ансамбль Московско областиин Ногинско районой ажалшадта бэлэглэнэн, ятагистнуудай ансамбль Хани барисаанай байшан соо концерт табиһан байна.

Буряад Республикын үдэрнүүд мартын 23-да үдэрэй 3 сагта гадаадын оронүүдтай Россин Хани барисаанай түбэй байшан соо баярай оршон байдалда түгэсэхэ юм.

Бүгэдэ буряадуудай хоёрдохи съездые угтуулан

МАНАЙ ЗУУН жэлэй эхин шатые хаража үзэхэдэ, Буряад орондо политическэ болон соёл-гэгээрэлэй шгэлэлтэй ниитын элдэб олон эмхи зургаанууд бии болоһон байдаг. Жэшээн, 1906 ондо "Буряад зоной туг" гэжэ нэрэтэй багшанарай болон арадай гэгээрэлэй холбоон байгуулагдаа. Энэ холбоо эмхидхэн хүн гэхэдэ, Ц. Жамсарано болоно. Байгалий баруун бээдэ 60-аад багшанарые холбоон нэгдүүлээд, шюуса байдалда байһан байна. Забайкалда "Түрүү үзэлтэ буряадуудай парти" байгуулагдажа, тэдэниие Б-Д. Очиров, Г. Цыбиков гэгшэд хүтэлбэрлэһэн юм. Ц. Ражуров, Э-Д. Ринчино мэтын залуу революционернууд социал-демократическа эмхинүүдтэ хамжаад, "Национальнар дарлалта үгы болог! Арадуудай аха дүү ёһон мандаг!" гэһэн урья доро ажалаа ябуулдаг байгаа.

Тэрэ үеын буряад ажал ябуулагшадые гурбан урья-зорилго нэгдүүдэг лээн:

1. Буряад таряашадта "уг отогойн" газары үлоохэ.
2. "Национальнар талаар ооһэдэг хүтэлбэрлэдг ба автономитой болохо (ондоогоор) хэлэлсэ, бүгэдэ буряадуудай ооһэдэг хүтэлбэрлэһэн демократическа эмхитэй болохо" (багшанарай съездын программа).
3. Хэлэ, бэлхэ болон соёл болбосорол хүгжөөлгын замаар буряад арадай национальна нэргэн хүгжэлтые бэлүүлхэ.

Эдэ гурбан зорилгомнуоһые гол шухала зандаа гээ һаа, ямаршые нэжэг байхагүй даа. Хуушан монгол бэшэгые хубилган найжаруулаар түрүүшын нэгдэлгэнүүд тэдэ жэлүүдтэ хэгдээ. "Лгаанай үзэг". Н. Амагаевтай болон Аламжи-Мэргэнэй (Ринчино) гэгшэдэй "Буряад-монгол шэнэ алфавит" хэблэгдэн гараа. Монголшо эрдэмтэ, профессор А. Позднеев буряад хургуулинуудта үзгэдэхэ хэдэн учебник гэгээрэлэй министерствээр гаргуулан байна. Янгаажан дасанай лама Данчжа Эрдэниеувэй "Будда Шигсмушинь шажагай хуряагы найруулга" тэрэ тоодо ороно. Энэ ном хадаа "Буддийска шэнэ катехизис" гэһэн нэрэтэйгээр немец хэлэн дээрэ оршуулагдаһан юм. Петербургда А. Доржиевай байгуулан "Наран" гэжэ хэблэлдэ буряадууд тухай Ц. Жамцараногой номууд, "Дхампадые" ("Үнэнэй мур") буряад-монгол дээрэ Б-Д. Очировай оршуулга болон бусад номууд хэблэгдэһэн байна.

ФЕВРАЛИЙН демократическа хубисхал гэшэ үндэһэтэй хүдэлөө шэнээр үргэдхөө. М. Богданов, Э-Д. Ринчино гэгшэдэй үүсхэлээр Саг зуурын национальна комитет Шэтэдэ байгуулагдаа.

Баруун буряадуудай дундатон иимэрхүү комитет Эрхүүдэ байгуулагдаба. Буряадхаа гадуур ажаллажа байһан эрдэмтэдые тэдэнэр уриһан байна. Онсолбол, Үргөөһөө (Урга) Ц. Жамцарано, Петербургда Б. Барадин, Владивостогһоо Г. Цыбиков гэгшэд уригдаа. Бүгэдэ буряадуудай съездүүд зарлагдадаг болобо. 1917 оной апрельдэ Шэтэдэ зарлагдаһан съезд дээрэ буряадуудай сэхээтэй юугээршые төхөршөөлөгшөү гээтэ болоһон юм.

СОВЕТ засагай тогтоһон схойно РКП(б)-гэй ЦК-гай хүтэлбэрлэгшэдтэй Э-Д. Ринчиногой үүсхэлээр мүн буряад-монгол автономн байгуулах тухай ЦК-гай багалан абайһан тогтоол буряад арадта туйлай ехэ удха шанартай байгаа. Тус тогтооһые бэлүүлхын тула Зүүн Сибириэ буряад-монголшудай Түбэй комитет байгуулагдаа. Гэшүүдынь Э-Д. Ринчино, Ц. Жамцарано, М. Ербанов байгаа. Ц-Е. Дашинпылов, М. Амагаев гэгшэд гэгшүүдэ кандидатүүд

сэхээтэй юугээршые төхөршөөлөгшөү гээтэ болоһон юм.

ҮНДЭХЭН СОЁЛОЙМНАЙ БАЙГУУЛАЛТЫН ТҮРҮҮШЫН АЛХАМУУД ТУХАЙ

өөһэдөө өөһэдэгийгөө хүтэлбэрлэгын гол зургаан болгодон, Буряад национальна комитет байгуулагдаһан юм. Нютагай захиргаанай гол зургаанууд болгодон, аймагуудай, хошуунуудай комитетүүд байгуулагдадаг байгаа. Үндэһэтэй захиргаанууд гэжэ Шэтын болон Эрхүүгэй Советүүд эдэ комитетүүдые 1918 ондо мэдэрһэн байгаа. Харин Колчагай засагай министр гэшэ үндэһэтэй өөһэдэгийгөө хүтэлбэрлэгын мэдэрһэн тухай документ дээрэ "таанарые таһа сохихо байгаа" гэһэн гар табила хэһэн байдаг.

хургуулинь хуралсалые болон хэблэлэй хэрэг (газетэ, хуралсалгай номууд) хүгжөөлгын тула Бурнацкомой ажал ябуулагдахад ехэ оролдолго гаргаа юм. Учлищинуудай совет байгуулагдаад, тэрэнэй оролдолгоор 1917-1918 онуудта буряад нютагуудта хэдэн хургуули нэгдээ юм. Эдэ хургуулинууд "Октябринь хубисхалтай сасуутан" гэжэ ойн баярые тэмдэглэһэн байха. Үнэн дээрэ эдэ хургуулинуудые Бурнацком совет үе саһаа түрүүн нээһэн ха юм.

Тэрэ үедэ буряад арадые нэргэн хүгжөөхэ талаар тои эдэбхитэйгээр, үрэ дүнтэйгээр хүдэлһэн хүнүүд гэгбэл, М. Богданов, Ц. Жамцарано, Э-Д. Ринчино, Г. Цыбиков, Б. Барадин, С. Цыбыктаров, Р. Бимбаев, Д. Намжилон, Ч. Базарон - Забайкалда; М. Ербанов, М. Амагаев, Б. Вампилун, П. Дамбинов, Д. Абашиев, А. Убутунов - баруун буряадуудай дунда.

Тэдэнэр политическэ эдэбхи гаргадаг, холье харадаг зон, буряад эрдэмэй, соёлой ёһотой үндэс хуури табигдаа байгаа. Зүгөөр зохёохы бэлит шадабарингаа түлэг халбаржа байха үедэ тэдэнэрэй хамалганда орожо, ямаршые зэмэгүйгээр хосорһонийн тон лэ харамтай даа. Энэ ушар буряад үндэһэн

буруушаадаг байһан юм. Энэ буруушаалгана юугээр үндэһэдэг байгаа гэхэдэ, буряадууд ородуудтай худхараад гэхэ гү, али Зүүн Сибириин дайдаар тарангар ажаһуудаг гэдэг байгаа.

Дальревкомой удамарша дэһини, шюуса бэнгэ бэшэжэ, "автономито республика эмхидхэн байгуулбал, японтониие Байгалие тойроһон харгыда ерүүлхэ гэхэн удхатай болохо" гэжэ зааһан байдаг. Зүгөөр түбэй хүтэлбэрлэгшэд ленинска национальна политикые удаа дараалан бэлүүлжэ байгаа.

РКП(б)-гэй Бурсекцийн тезисүүд соохэлэгдэһэнэй ёһоор, эрхүү буряадууд ород зонтой холисолдожо, халаха туйдаа хүрэнхэй, тиймэхэе хургуулине үндэһэн түхэлтэй болгодог, буряад соёлые хүгжөөлгэ урагшаа ябахайгүй," гэжэ баруун буряад сэхээтэй энэ үедэ хэлэхээ болинтоо. Үндэһэн соёл гэшэ юун бэ, тэрэниие яагаад "пролетарска" соёл болбосоролтой хамтадхаа гэһэнб гэхэн теоретическэ асуудалаар тэдэ һонирхдог болоо.

"Бүгэдэ хүн түрэлтэй болон үндэһэн соёл болбосоролой харилсаанда хабаатай хүшэр асуудалуудые "тайлбарилжа үгхынь" бүлэг буряад ажал ябуулагдахад 1925 ондо И. Сталинда хандаһан юм.

БУРЯАД нүхэдэй бэшэгтэ харьюсангай, 1925 оной майн 18-да Зүүн зүгэй ажалшадай коммунист университетэй үмэнэ үгэ хэлэжэ, түхэл янзаараа национальна, уг удхаараа социалист пролетарска соёл тухай теориие М. В. Сталин тайлбарилһан юм. Тус ехэ хургуулинь студент байһан Н. П. Егунов (хожомынь ехэ эрдэмтэ, түүхын эрдэмэй доктор, профессор болоһон) угаа ехээр гайхаһан, гэһэн тухайдаа хожомынь хөөрэдэг лээн. Эдир дундаа ябаһан Н. П. Егуновые юун гайхуулааб, дурьынь гутаагааб гэхэдэ, Сталин "буряад тэнгэхшүүл" ("бурятские дурочки") гэе шуу. һүүдэнь хэблэгдэһэн лекци соонь "буряад нүхэд" гэжэ бэшэгтэй байгаа. Магад, тэрэ ушархаа боложо, "нүрөөтэй нюуртай, жаахан хүнэй" образ Егуновой сэдхэлдэ бүхы наһаараа хадуудһан байжа болоо.

1926 оной сентябрь соо үндэһэн соёлой асуудалаар гүрүүшын республикаиска зүблөөн зарлагдаа. БМАССР-эй СНК-гай түрүүлэгшэ М. Н. Ербанов гол элидхэл хэжэ, Буряад-Монголой соёлой байгуулалтын хурса асуудалуудые табиһан юм.

Зүблөөндэ хабаадагшадта архагүй, мунгэн ехэ дутадаһа. "Байкалсервис" (генеральна директорын С. В. Хабаев), "Кингсбургер" фирмэ (хүтэлбэрлэгшэнь господин Хан), ТОО "Монтажник" (директорынь Ю. П. Субанюков) гэгшэд манай эблэлэй ажаябуулагда мунгэн туһаламжа ходоодо үзүүдэг, - гэжэ Андрей Михайлович хөөрбэ.

Кацугай аймагһаа уг тарбалттайнуудай зүгһөө Бүгэдэ буряадуудай II съездэ мүн лэ

соёлой-түүхэтэ агууехэ үүргэ тудабэ гэжэ онсолоод, соёл болбосоролой талаар гээгдэһээ болонихон болзор соо республикакая гаргаха шухала гэжэ хэлэһэн байгаа. Тийхэдэ үндэһэн соёлой имагтад туйлагдажа, үрдэгдэһэн зүйлүүдтэ гэмтайгаар хандахаһаа гадна, анханай би байһан соёл болбосоролье анхарха тухай элидхэл соо хэлэгдээ. Зүгөөр энэ тезис хожомынь гам хайрагүй хазагайруулагдаһан, өөрөө элидхэлшэ, мүн зүблөөндэ хабаадаһан олон хүн хамалганда орожо халаа һэмнай даа.

Арадай зохёохы үүсхэлые

алируулгын, дэмжэлгын ашаар хэлэн, уран зохёол, бэшгэ, урлага - үндэһэн соёлой хүгжэлтын зорилгонууд зүблөөн дээрэ табигдаа лээн.

Х УРГУУЛИНУУДЫЕ

Х үндэһэн шанартай болгохо, багшанарые бэлдэхэ мэтын гол шухала асуудалуудта ехэ анхрал хандуулагдаа. Мүн гүрэнэй зургаануудта үндэһэн хүдэ м э р и л э г ш э д ы е олошоруула асуудал хурсаар табигдаһан байна. Автономито республикын би болгодоһон ушар хадаа өөһэдөө хүтэлбэрлэхэ зам буряад арадта олгоһон байгаа. Хүтэлбэрлэгын бүхы шатын зургаануудта үндэһэн кадриуудай үгы гү, али үсөөн байгаа һаа, автономи гэшэ мнай худал хуурмаг, өөһэдэгийгөө мэхэлһэн ябадал болохо гэгдээ.

Гол шухала энэ асуудал юундэ буришые хурсаар табигдааб гэхэдэ, болбосорол багатай, ород хэлэндэ тулоур хэн хойноо буряадууд гүрэнни хүтэлбэрлэхэ шадахагүй гэжэ тоолодог шовинист үзэл бодолтой хүнүүд тэрэ үедэ байгаа бшуу. Тэдэнэр лэ гүрэнэй хүтэлбэрин зургаануудта үндэһэн кадрые олошоруулаха гэхэдэ, наад үзүүдэг лээн.

Халха-монгол хэлэлгые буряад литературна хэлэнэй үндэһэн болгожо абаха тухай тогтоол баталан абаа, хуушан монгол үзэг бэшэгые шэнэ - лата үзэгүүдээр хэлгэхэ тухай асуудалые зүблөөн хойшолуулан юм. Эдэ шийдхэбэринүүд эндүүтэй байгаа гэжэ хожомынь мэдэрэгдээ лээн.

Эдэ бүгэдэ хадаа буряад арадай үндэһэн соёлой хүгжэлтын түрүүшын түсэб хараанууд байгаа юм. Удаань энэ талаар ехэ туйлалануудшые, ааду дутуунуудшые байгаа. Тэдэн тухай хожом хэлэгдэһэн бээ.

Б. ЦЫБИКОВ, түүхын эрдэмэй кандидат.

Съездын делегат хөөрэнэ

"БАРУУН, ЗҮҮН ГЭЖЭ ИЛГАНГҮЙ..."

эблэдэ 300 гаран хүн ородог юм. Хоёр жэлэй хугасаа соо оло дахин сугларһан байнабди. Абай Гэсэрэй 1000 жэлэй ойн баярта, Сагаалганай жэл бүриний найр нааданда эдэбхитэйгээр хабаадалсаабди. Илалтын 50 жэлэй найндэртэ дайнай ба ажалай 79 ветерануудаа суглуулжа амаршалаад, гарай бэлэгүүдые барюулаабди. Эдэ бүхы хэмжээ ябуулануудта хүгжэмэй колледжын багшанар - Малдасвтантай гэр бүлэ,

багшанарай колледжын багша А. Г. Ханхатова, хүдоо ажахын хүдэлмэрилэгшэдэй мэргэжэл дээшлэлүүдгын институтай ректор Н. И. Данилов болон бусад эдэбхи үүсхэл гаргаа юм.

архагүй, мунгэн ехэ дутадаһа. "Байкалсервис" (генеральна директорын С. В. Хабаев), "Кингсбургер" фирмэ (хүтэлбэрлэгшэнь господин Хан), ТОО "Монтажник" (директорынь Ю. П. Субанюков) гэгшэд манай эблэлэй ажаябуулагда мунгэн туһаламжа ходоодо үзүүдэг, - гэжэ Андрей Михайлович хөөрбэ.

түлөөлэгшэд байха юм. Энэ съезд саг соогоо үнгэргэгдэһэн - гэжэ А. М. Хартиков гэмдгээ.

Бүгэдэ буряадуудай нэгдэхэ съездын һүүдээр нуга шотагуудай, аймагуудай эблэлүүд бии болгодожо эхилһэн юм. Мүнөө Буряад Республика дотор шотагаархидай 10 гаран эблэл ажалаа ябуулна.

Е. ЦЫБЕНОВА

Бүгэдэ буряадуудай 2-дохи съезд мартын 25-да хүдэлмэрээ эхилхэнь

ТАЛААН БЭЛИГТНАЙ АРЬБАЖАГ ЛЭ!

Энайрамдалай байшан соо оршодог Бүгэдэ буряадуудай эблэл үнэхөөрөө буряад зоние (гансашье тэдэниие бэшэ, бүхы үндэһэтэдэе) нэгэдүүдэг, талаан бэлигынь хүгжөөдэг, урданай ёһозаншал, бурхан шажан, түүхэ һэргээдэг соёлой гуламта болонхой. Зорижо ошодоной, республикынгаа аймаг бүхэнтэй, автономито округуудтай нягта харилсаа холбоо байгуулжа, "урданай юмэ ула болоо" гэнгүй, бүри гүнзэггээр удхалжа, һэргээжэ, олоной дунда нэбтэрүүлэн байдаг эблэлэйхид тус байшангай 3-дахы дабхарта туха сүлөөгүй ажалаа ябуулжа байгаа һэн.

ВАРК-ын президент Д.Н. Д. Дугаровай съезддээ бэлдэжэ, тон сүлөөгүй хуухадань, вице-президент Б. Д. Баяртуевай кабинеттэ орожо, тэрэнтэй сут хуудаг харюусалгата секретарь, нэдэжэ юрист Данзан Дагбаевич Дагбаевтай (хэды сүлөөгүй байбашье) хэгдэжэ байһан ажал хэрэгүүд, съезддэ бэлдэхэ тухай хөөрөлдөбдү.

Тухай тогтоолой үндэһөөр Буряад ороной Эрхүүгэй болон Шэтын областнуудай гүлөөлэгшэд, эрдэмтэд, эмхидхэлэй комитэдэй бэлдэхэдэ орожо, делегадуудые хуугана: 3 мянганһаа 1 хүн шэлэгдэнэ. Тиихэдэ аймагуудһаа, зохёохы холбоонуудһаа, нотаг зоний нэгэдэлнүүдһээ, бусад эмхинүүдһээ, түбүүдһээ делегадууд хуугагдаа. Гансал буряад зон делегадууд бэшэ, эдэб яһанай зон съезддэ суларха юм. Табан жэл соо хэгдэһэн хамтын ажалые бүридхэһэн ном, газетэ хэблэгдэбэ. Хадааханһаа эхилһэн "Гэсэрэй" һайндэрнүүд буряад орондо, Шэтын областдо үргэлжэлөө бшуу. Үльгэр түүхэ, урданай дуу, хуушанай уран зураг, мэргэжэл ажаһуудалай хэрэгсэлнүүд (һэеы

гэр, мориной тоног, зэмсэг, ханза гэхэ мэтэ) һэргээгдэжэ, бүтээгдэжэ, олоной һонирхол үүсхэнэ. Харагты, энэ Гэсэрэй хууха хан шэрээ, - гэжэ Д. Д. Дагбаев хэлээд, уран гоёор шэмэглэгдэн һиилэгдэһэн һайхан угалзануудтай Гэсэрэй шэрээ, олон бүтээлнүүдэй, буряад хубсаһанай выставкэ харуулан тухай таһалга орожо харуулба.

Харюусалгата секретариин үгэнүүдые гэршэлһэн хэблэлэй номууд, эршүүлэй, эхэнэрнүүдэй дэглэлүүд, мүнгоор хэһэн шэмэглэл зүүдхэлнүүд, һайхан угалзатай хутаганууд, бурхан шажанай зүйлнүүд, гэр урлалай хибэсүүд, бүтээлнүүд эндэ олоор табигданхай.

- Буряад хэлэ бэшэг тээшээ эрьһэн хаража байнабди гэхэтэй хамта, буряадаар үгэ хэлэхэ, телевизорээр дуугарха зоний үсөөн байһаниинь халагламаар. Хэды гиигэбэшье "Гэсэрэй" һайндэрнүүдые бэлдэжэ, аймаг бүхэн 33 һэеы гэр бэлдэжэ, Гэсэрэй дангинарые шэлэжэ байжа, ёһорнуудай, буряад дуунуудай, үльгэршэдэй конкурснуудые, Сагаан һарын һайндэрнүүдые, мүн телевизорээр "4 бэрхын" дамжуулануудые хэжэ, дасан дуган дэмжэлгын телемарафонуудые үнгэргэжэ, арадайнгаа ёһо заншалнуудтай (тухсай найруулануудые бэшэжэ) зоние танилсуулхые оролдообди. Энэ ганса буряад дэглэлнүүдые абаад үзэгты. Баяр ёһололнууд дээрэ гоё һайхан буряад тэрлигүүдэ бэлэглэжэ, түрэл арадайнгаа хубсаһа олоной дунда тарааха, заншалта болгохо гэхэн зорилго табигдаа, - гэжэ Данзан Дагбаевич хэлээд, энэ таһалгын эзэн эхэнэр, оёдоллой мастерскойн ажалые эмхидхэдэг Бальжима Балдановна Шагдуроватай хаа хаанагүй тараагдажа байһан үндэһэн хубсаһан, энэ таһалгын бүтээлнүүд, номууд тухай хөөрөлдэхыемни дурадхаа һэн.

Хитад, Монголһоо асарагдаһан гоё һайхан бүдөөр, яларһан, толорһон хоргы торгоор гоёогдоһон буряад тэрлигүүдые, малгайнүүдые,

ВАРК-ын дэргэдэхи оёдоллой мастерскойдо оюулан мэдэжэ артистнууд (Гэсэрэй, тэрэнэй дангинарай роль гүйсэхдэхэн), фольклорно ансамблинхид, бэлэг дэглэлнүүдтэ хүртэһэн уран бэлигтэн нимэ ажал һэргээһэн ВАРК-ын хүтэлбэрилэгшэдтэ баярые ходо хүргэдэг юм.

Тиихэдэ гансашье манай эндэхи соёлшодые бэшэ, мүн Эрхүүгэй, Шэтын, Москвагай, бусад нэгэдэлнүүдэй артистнуудые буряад дэглэлнүүдээр, бусад хэблэлэй, уран гартанай зүйлнүүдээр хангадаг гэжэ мэдэжэ абабабди. Жэһээлбэл, Шэтын областниин үхибүүдтэ 2.225.000 түхэригэй костюмууд, Москвагай буряад соёлой "Урлал" бүлгэмдэ 497.000 түхэригэй үхибүүдэй костюмууд, харин Усть-Ордын буряад соёлой түбтэ 321.000 түхэригэй бүд дэмжуулагдаһан байха юм.

- Хитадһаа, Монголһоо жаңдан, миншуу, шэрпүү, хоргы торгонуудые асаруулагдабди.

Харин дэглэлэй тобшонуудые "Оюун" гэхэн манай фирмэ (директорынь Михаил Николаевич Шодонов) хэдэг. Шэнэхээһинэ ерэхэн Цэрцэгма, Чимигцырен гэгшэд дэглэлнүүдые бэрхээр оёно. Залуушуулые дэглэл оюулжа Дымчигма Батоева (Ивалгын училищи) хургана. Ганса Сагаалганда бэшэ, харин юрын үдэр буряад дэглэлэй хүнүүд үмдөөд ябаһай, - гэжэ Б. Б. Шагдурова зохидоор хэлээ һэн.

Энэлтаһалга соо модон дээрэ һиилэдэг, мориной тоног зэмсэг урладаг. ВАРК-ын президент Даши-Нима Дугаровичайнгаа оролдолгоор байнабди гэдэг арадай мастер Цыденжап Цыренович Цыреновтэй (анхан "Тоонтодо" эдэбхитэйгээр ябадаг байһан) уулзажа, хэһэн хэрэгсэлнүүдээр нь һонирхободди.

Арадай заншалта мэргэжэл һэргээхэ үүргэ даажа абаһан "Морин эрдэни" гэжэ фирмэ хүтэлбэрилдэг Ц. Ц. Цыренов гоёор шэмэглэгдэһэн эмээл, модоор бүтээгдэһэн зүйлнүүдээ, (шубуун дэнгээр хэб соо хэгдэһэн) элдэб үнгын шагайнүүдые харуулба. Ханза дархалдаг, Гэсэрэй хан шэрээ һиилэһэн уран ахадүүнэр Булат, Цыденжап Цыжиповүүдэй хүдэлмэри гоёшоогообди. Эгээл баруун тэһнь бухгалтери орлоно. Ахамад бухгалтер Гыма Ринчиновна Шаракшанэ, бухгалтер Долгор Доржиевна Доржиева гэгшэд баһал бэрхээр хүдэлдэг гэжэ олоной хөөрөөһөө ойлгободди.

Хуушанай уран зураг һэргээжэ, бурхан зуража һуража байһан залуу уран зураашадтай (энээн тухай 1995 оной январийн 29-нэй "Буряад үнэндэ" бэшээ һэмди) ондоо таһалгада орожо, хүдэлмэриинэ харанабди. Бурхан бүтээхэ боды сэдхэлтэй, уран гартай, бэлиг шадабаритай залуу зоние хургажа байдаг Даши-Нима

Дугаровичай бүхы ажалынь урагшатай, арад зондоо аша туһатай байха гэжэ найдаа.

ВАРК-ын ажалда эдэбхитэйгээр туһалдаг хүтэлбэрилэгшэд, эрдэмтэд, уран зохёолшод, эдэбхитэд Ц. Н. Номтоев, Д. С. Дугаров, В. Х. Харнохоов (Эрхүү), П. Р. Атүтов (Москва), Н. Ж. Жутдурова (Шэтэ), Ю. Б. Рандалов, Т. М. Михайлов, В. М. Алексеева, Д. Д. Ошоров болон бусадтай ВАРК-ынхид ажалтай нягта харилсаа байгууланхай гэжэ мэдэһэбди. "Тэрэшэлэн съездын үедэ эрдэмэй ажал ябуулгын конференци дээрэ саашанхи хүгжэлтын асуудалнууд зүбшэгдэхэ. ВАРК-ын Уставаар һэлгэлтэнүүд болохо. Тиихэдэ Россин Федерациин дэргэдэхи Үндэһэтэдэй болон региональна политикын хэрэгүүдээр министрстэрэньн хүдэлмэрилэгшэдэй бүлэг ажалаа эндэ ябуулна", - гэжэ Данзан Дагбаевич тодорхойлоо һэн.

Бүгэдэ буряад арадайнгаа зүрхэ сэдхэхые баяжуулха, ёһо заншалыень, соёлыень, хэлэ бэшэгыень дэлгэрүүлхэ, залуу зоние һайхан жэһээ дээрэ хүмүүжүүлхэ, хургаха нангин үүргэтэй ВАРК-ын хүдэлмэрилэгшэдтэ үшөө ехэ амжалта, съездын хүдэлмэридэ дардам харгы үрэнэбди. Арадаймнай талаан бэлиг арьбажаг лэ!

Б. ОРБДОЕВА.

ЗУРЛУУД ДЭЭРЭ: ВАРК-ын харюусалгата секретарь Д. Д. Дагбаев ахамаг бухгалтер Г. Р. Шаракшанэтэй ажал хэрэгээ зүбшэнэ; республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Е-Х. Б. Гомбоинга буряад тэрлиг ВАРК-ын гол мэргэжэлтэ Б. Б. Шагдурова үмдэхүүлжэ байна; арадай мастер Ц. Ц. Цыренов.

М. ШАНТАКОВОЙ,
С. БАЛДУЕВАЙ фотонууд.

ТЮЛЭ

Жамьян-Дулмань Хэжэнгэдээ түймэр саралгын эмхиин бухгалтер, удаадахи Цырен-Базарынь наһа баранхай, хани нүхэрынь 4 хүүгэдтээ няотагтаа, Цырен-Дашань Хэжэнгэдээ "Сельэнерго" эмхиин электрик, Цырен-Хандань дайнай болон ажалай ветерануудай поликлиникын врач, Цырен-Дыжидынь зоотехник мэргэжэлтэй, Цырен-Долгорынь Хэжэнгэдэ Госбанкын бухгалтер, Цырен-Дондогынь Загһатадаа жолоошон, Надинь хүүгэдэй саадай хүдэлмэрилэгшэ, Жаргалмаань Арадай уран бэлигэй түбтэ (РЦНТ-дэ) ажалладаг, Цырен-Дулмань Хяагтын Ехэ-Нугадаа хүүгэдэй саадай ажалшан, Дагба-Доржонь Загһатадаа нефтебазын хүдэлмэришэн, эгээл одхон Жэмбэ-Жамсань Улаан-Удын "Булад" фирмэдэ ажалтай, гэртэхиинээрэ байдаг, булта өөрын гэр бүлэтэй.

- Аяар 8 хүргэнтэйбди, 5 бэритэйбди. Булта зохид хүнүүд гэжэ ханагшаб. Гэрээ сэбэрээр

хуули хэрэгтэй болоо гэлсэнэ гү?! Хүдөөдэ ори ганса бүлээ, хүүгэдээ гэжээжэ ядажа байһан зон бүри тухашархал, үгышье наа, баян намгадта ябашаха, хэрүүл шууян болохо. Эндэһээ гэмтэ ябадалнууд олошорхо. Тиигээдшье зарим эрэшүү гэр бүлынгөө түлөө харюусахаяа болихо. Тэдэндэ эрилтэнүүд табигдахагүй. Нэгэ үгөөр хэлэбэл, тоолхогүй ябадалнууд болохо. Эсэгэтэй байгаад үншэрһэн үхибүүд олошорхо. Энэ эгээл хэрэггүй хуули болохо, - гэжэ, аша буянтай ажы ехэл буруушааба. Эхэ эсэгынгээ элүүрые шалгажа байдаг Цырен-Ханда басаганиинь ажыгээ дэмжээд, иигэжэ омогорхон хэлээ: - Манай ажы аргагүй найханаар баабайемнай үргэжэ, харалсажа, маанадтаашье жэшээ харуулжа байдаг.

Гэртэхиингээ 50 жэл соо хамта хуухые хаража байһан үхибүүдын баясана. "Эды олон жэлдэ хамта хууһанайнгаа баярта Загһатадаа няотагайхидаа суглуулжа.

Гэр бүлэ - нангин гуламта

ҮНЭР БАЯН, БУЯНТАЙХАН НУУГЫТ ДАА!

БУРЯАД ЗОНОЙМНАЙ тоо үсөөржэ байна. Хүүлэй үсдэ үхибүү түрэхэшье зоной тоо үсөөн болоо, түрэл хэлдээ мэдэхэ хүнүүдшье үсөөрөө. Тимэһээ буряад үндэһэ яһатанай тоо олон болгохо гэхэ мэтын шухала асуудалнууд Бүгэдэ буряадай 2-дохи съезд дээрэ хэлсэгдэхэ байха. Тэрэшэлэн арадайнгаа найхан ёһо заншалнуудта түшэн хүүгэдые, гэр бүлье хүмүүжүүлхэ, эхэ хүнэй нангин үүргые үргэхэ, дээшлүүлхэ асуудалнууд съезд дээрэ баһал олоной зүрхэ сэдхэлые олгүүлхэ байһаниинь элитэ. Улаан-Үдэ хотодомнай (43-дахи кварталда) ажаһуудаг 13 хүүгэдтэй, 50 жэл хамта ябаһан, үнэр баян, эбтэй эетэй ажаһуудаг үндэр наһатай Дарима Рабдановна, дайнай болон ажалай ветеран Анзан Дампилович Цыбжитовтэндэ найхан айлшалбабди.

Урин налгай зантай, намайе үншэй танил шэнгээр эхэ зохидоор угтаһан (фотокорреспондент Сергей Цындонович Балдуеваймнай Хэжэнгын Загһата няотагайнь айл байра) Дарима Рабдановна, Анзан Дампилович гэгшэдтэй эхэ дулаанаар уулзажа, халуун сайнь уужа, эдэһэйнь дээжэлхэ хүртэжэ, үни удаан хоорэлдөөбди.

17 наһатайдаа Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнда түрэл Загһатаһаа мордожо, гүлмэр залуу ябаһан Анзан хүбүүн дайнай халуун, хүйтэниие бөөдээрээ үзөө: 1943 ондо Ленинградые хүрээлгэ

дабалгын тэмсэдэ хабаадаа, Эстони, Латвияар фашистуудтай дайладаа, хүүдэнь Карельскэ хүзүүбшын дэргэдэ Выборгын укрепрайондо эрэлхэг зоригтойгоор тулалдажа, дайнда ехээр шархагаад, арай голтой бусаа. Энэ дайн хоёр аханарыень гамнаагүй: нэгэһиинь Москва шадар, нүгөөдэнь баһал Выборгын дэргэдэ болоһон тулалдаанда алуулаа. - "Хайран, эхэ юмэ үзөөшьегүй аханарни шуната дайнда алуулаа, билшье эрэмдэг бзетэй бусааб. Түрэл няотагтаа олон жэлдэ мал ажадда хүдэлөөб. Талаан дайрадажа, найн намга абажа, олон үри хүүгэдтэй боложо, хани нүхэртөө найханаар үргүүлжэ байһандаа баяртайб", - гэжэ эрэлхэг сэрэгшэ, ажалай болон дайнай ветеран омогорхон хөөрөө хэн.

Үнэхөөрөө саб-яб гэмэ ябадалтай, нарин нягта, гэрээ тон сэбэрээр абаад, олон үхибүүдтээ хургаал захяа хүргэжэ байдаг Дарима ажы ажалша бэрхээр, эхэ найнаар хүмүүжүүлһэн, өөрынгөө түрэн эхээ магтана, тэрэ холын сагые найханаар Дурсана.

Ямаршье дайн хэрэггүй. Дайн хадаал дайн. Чечнятай боложо байһандайдаа хүбүүднай алуулна, бидэ буряад зон үсөөрэнгүй яахабибди?!.. Оройдоол 19 наһандаа Анзан нүхэртөө хадамда гараа хэм. Тиихэдээл нимэлдуугаа дуулаад ерээ хэм:

Дуулимхан юм даа
Дундадамнай
Дугаагайл сахариг
сэнтүүлээд байн.

Даруухан юм даа амарагни
Дуранхан сэдхэлым
буляагаад
байн.

Хүйтэнхэн юм даа
Дундадамнай
Хазаарайм сахариг
сэнтүүлээд байн.

Хайратайхан юм даа
амарагни
Харахан зүрхым
буляагаад
байн.

Мэдээшьегүй байтарнай, он жэлнүүд ошожо, 13 хүүгэдтэй - 8 басагатай, 5 хүбүүгэй болоо хэмди. Энэ олье түрэхэ, гаргаха, өөдөн бодхоохо гэшшэ хэсүү даа. Хүүдэнь айл болоходонь - хэды эхэ мүнгэ зөөри хэрэгтэйб даа... Багаһаань лэ бултыень ажалда дүршүүлжэ, найн юмэндэ хургажа, заажа байгааб: үхибүүн бүхэмнай газар, гэртэ хэхэ өөрын ажалтай байгша хэн: уһа, түлээ залһаа асарха, малаа хараха гээд. Аяар 13 үхибүүтэй айлайхи гэжэ хүнүүд ханадагышьегүй байгаа. Журамтайгаар байлгахаша - хараа бараанииньшье харагдахагүй. Би эдэнээ үргэжэ, эхэ ажалшье хээгүйб: нефтебазадал хүдэлдэг байгааб. Энэл Анзан нүхэрэйнгөө ашаар үхибүүдээ энэ болгоо хүм бэшэ гүб?! Нүхэрни наһаараа Загһатадаа бэрхэ малшан байгаа, үмсынгөө 2 үнээ хараад, үхибүүдээ хургаад, бултангань мэргэжэл үгэжэ хургаабди. Мүнөөл тэдэмнай манаа харалсажа, үргэлсэжэ байна.

Аша буянтай эхэ, эсэгын түрэнхэн үхибүүд булта хүл дээрээ гаранхай. Эгээ эхэ Нимажан басаганиинь Шэтэдэ - барилгын эмхиин бухгалтер,

абаад, хани нүхэрөө хүндэлжэ, эдээ хоолын бэддэжэ, хэрэдэй бэрингүй, сааша наашань бүхы хэлэһыень, бага халамгайшье ерээ наань, тааруулаад, зохидоор байха юм гэжэ үхибүүдтээ хэлэдэгби. Бултанайнь түлөө (хамта 61 халуун амин) бурхандаа мургэхэш даа. Найн ябахадань - баясахаш, дуугаашье дуулахаши:

Шэлэһээ эхитэй
Чисаанамнай
Сэлгээхэн талаая шэмэглэнэ
Сэбэрхэнээр үргэһэн
үринэрнай
Сэдхэлхэн зүрхыемнай
баясуулаад
байн...

- гэжэ Дарима Рабдановна хөөрөөд, сүлөө сагта зурхэ сэдхэлээ баясуулжа, гурһаая туршадаг, шүлэгүүдые бэшэдэг нюусаая нээгээ. Шүлэгүүдэйн дэбтэрһээ захяа үгэнүүдтэй шүлэгыень шэлээ хэм:

...Хүгшэрһэн манайнгаа
захяе
Хүүгэднай шагнажа байгты.
Хайрата аба, эжынэрээ
Хүндэлжэ, хайрлажа
ябагты...

И ИМЭЛ найхан, шүлэгүүдые булганда зорюулжа байдаг энхээрһэн найхан сэдхэлтэй энэ эжыдэ хандажа, "Алан-Гуа" гэхэн буряад эхэнэрнүүдэй эблэлэй гэшүүд Бүгэдэ буряадуудай ээлжээтэ съезд дээрэ яһатанаа олон болгохын тула олон эрэшүүдэ намга абхуулха хуули баталха гэхэн дуралхалтай гэжэ хэлээд, олоной эжые сошообоб.

- Юу хэдэб гээшэбта?! Яһан аялгүй юм: Эхэнэрнүүднай олон үхибүү гаргажа ядахадань, тиимэ

Диваажанай хурал Хэжэнгын дасанай ламанартай хураабди: няотагархиднайшье баяса, үхибүүднайшье стенк бээг мандаа баряа. Бидэшье минн байдаггүйбди, гэрһээ үхибүүдээрээ хубаалсаабди", - гэжэ 70 наһаая Сагаалганаар тэмдэглэһэн Дарима ажы хөөрөө.

Буурал хухайта, Баян-Сүмбэр, Улаан хада, Гурбан майла, Хултисөөнэй голый обоонуудые тахижа, тоонто газарайнгаа үргэмжөөр, хүүгэд, аша зээнэрэйнгээ дэмжэлгээр алтан дэлхэй дээрэ Цыбжитовтэң яһала найн, ан-бун ажаһууна даа.

... Эндэхи стол дээрэн хэбтэһэн номууд сооһоо Г. Дашабыловой ном гаргажа уншабабди. "Эхэнэрнүүдтэ минни магтаал" гэхэн шүлэгэйн үгэнүүд энэ эжыдэ сэхэ хабаатай:

Эхэнэр хүнэй хубине
Эдлэхэ гээшэ - жаргал.
Үнжэгэн нарай үрине
Үлгыдэхэ гээшэ жаргал...
Гэр бүлынгөө нангин гуламтые булта дээшэн үргэжэ, эхэ, эсэгээ хүндэлжэ, хүүгэдтээ захяагаа хүргэжэ ябахамнай болтогой! Олоной зүгһөө найн найханиие 50 жэл хамта, эбтэй эетэй ажаһууһан энэ жаргалтай бүлэдэ хүсөөд, элүүр энхэ, үнэр баян, буянтайхан нуугыг дээр гэхэн үрөөл хүргэе!

Б. ДЫМБРЫЛОВА

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Д. Р. ба А. Д. Цыбжитовтэн.

С. БАЛДУЕВАЙ фото.

НЭРЭ ХҮНДЫЕНЬ ҮРГЭХЭ

Байгша оной мартын 25-аа Бүтэдэ буряадуудай 2-дохи съезд ажалаа эхилхэнх. Үнгэрхэн хугасаа (5 жэл) соо хэргэһэн хүгэлмэри тухайгаа съездын делегадууд, ВАРК-ын Советэй гэшүүг, олонийтэ,

эргэмтэд тоосохо юм. Съезд гээрэ хэлсэгдэхэ асуудалнууд тухай ханамжануугаа хэлэхыень республикынгаа мэргэжэ зондо, хүтэлбэрилэгшэдтэ, эргэмтэдтэ хандабабди.

Цыпилама Цыденовна ЦЫНГУЕВА, "Тоонто" гэхэн фольклорно ансамблине хүтэлбэрилэгшэ:

—Түрэл арадайнгаа ёхо заншал, урданай дуу, ёхор харуула гэжэ оролдонобди. Гэсэрэй найндэрниүүдтэ оло дахин хабаадаабди. Наяхан "Буряадхан изагуураа мандауулая!" гэхэн шэнэ программа (зүбшэлшэн искусство шэнжэлэгын доктор, профессор Д. С. Дугаров) харагшадайнгаа анхаралда зориулаабди. Шэнэ, гоё найхан буряад дэгэлнүүдые, малгайнүүдые оёлгодомнай ВАРК-ын дэргэдэхэ оёдолшодой мастерскойн уран гартайшуул ехэ туһалаа. Тэдэндэ, илангаяа Шэнэхээнхээ ерэнхэн бэрхэ оёдолшодто ехэ баярые хүргэнбди.

Бүтэдэ буряадуудай 2-дохи съездын үедэ арадайнгаа ёхо заншал хэргэжэхэ, фольклорно ансамбльнүүдые дэмжэхэ, үргэхэ, харини ороцуудаар гастрольдо ябуула талаар тодо программа харагдаха бээ гэжэ найданабди. Тиингэбэлинь манайшье ансамбль түрэл арадайнгаа искусство харуулаха, түрэл нютагаа түлөөлхэ арга боломжотой болохо нэн.

Виктор Шагдарович ГУНГАРОВ, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат:

—Нэн түрүүн съездээрэ хэлэ бэшэгэй, хэблэлэй асуудалнууд түргэнөөр шийдхэгдэхэ, харуулагдаха зэргэтэй. Юуб гэхэдэ, арадайнгаа ёхо заншал, ажагуудалай эрхим жэнхэрүүд

тухай номуудые, үльгэр түүхэ, шажанай зохиолуудые хэблэхэ талаар тодорхой программа хэрэгтэй. Жэшээлбэл, мэдээжэ уран зохиолшо, фольклорист Дольён Мадасоной, бусадшыё авторнуудай номуудые дабтан хэблэхээр болоо. Жэшээлбэл, Дольён Мадасон үльгэр, онтохонууднаа гадна, 6 мянган оньхон үгэ, 72 угай бэшэгүүдые, олон тоото бөөгэй дурдалгануудые бэшэжэ абаа. Тиимэхээ номыень шэнээр хэблүүхэ шухала. Угыл хаа, эрдэмтэднай бүхы баялигаа, арадайнгаа гүн сэдхэлэй жасые "хада гэртээ" абаад ябашаха бшуу.

Николай Ефремович ЛОГАЧЕВ, оперно театрай режиссер, Зүүн Сибирин гүрэнэй соёлой болон искусствын академиин доцент, Россин искусствын габьяата ажал ябуулагша:

—"Нүүлэй үедэ үндэһэн соёл, арадай ёхо заншал үргэхэ талаар ехэ ажал ябуулагдадаг болоо. Наяхан манайшье академиц Сагаан харын найндэрнүүд нара соо боложо, түгсэхэлэй үдэшэ амжалтатайгаар үнгэргэбэ. Морин хууршадай, үльгэршэдэй, хатаршадай харуулан программа нонин байгаа. Театргамнайшыё Сагаалганай үдэшэнүүд болоно.

Гэбэшыё нүүлэй олон жэлдэ манай театрт буряад оперо болон баледүүд табигдаха болонхой. Хараад үзэбэл, нүүлэй 20 жэл соо үхибүүдтэ зориулагдахан ори ганса оперо—Бау Ямполовай

"Шэдитэ нюуса" табигдаа. Тиингээ лэ дүүрээ. Хүн болохо багаһаа гэлсэдэг ха юмбиди. Тиимэхээ энэ съезд дээрэ үндэһэн репертуар театруудта бии болгохо, туһалха, гүрэнэй дэмжэлгэ доро үндэһэн оперо, балет найруулаха асуудалнууд хараалагдаха зэргэтэй. Арадайнгаа ёхо заншалда үндэһэлхэн оперо, балет дээрэ багаһаа хүүгэдээ хургаха зэргэтэйбди. Жэшээнь, Пүрбэ Дамиранов шэнэ хүгжэмтэ оперо бэшэжэ байна. Зүгөөр гүрэн түрын зүгһөө, Бүгэдэ буряадуудай съездын зүгһөө бодото туһаламжа залуу композиторта, найруулагшадта, мүн театрайманай бүхы коллективтэ үзүүлгдэхэ, эдэ асуудалнууд харагдаха ёһотой. Гансал Баруун ороноудай искусствудаа түшгэлэхэ бэшэ, мүн өөрын дабтагшагүй ноуртай. Зүүн зүгэй шэглэлтэй тон найн буряад оперо, баледүүдтэй байха ёһотойбди. Эндэ булга туһалха зэргэтэй.

Иван Ринчиндоржиевич ОЧИРОВ, Буряадай номой хэблэлэй директор, Россин Федерациин соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ:

—Бүтэдэ буряадуудай 2-дохи съезд дээрэ нимэ дурдхалнуудые оруулаха байнаб:

1) Номуудые хэблэнгүйгөөр буряад соёлоо, хэлэ бэшэгээ хүсэд найнаар хүгжөөхөгүй байнамнай мэдээжэ, эндэ ямаршыё ажаһаа найн үрэ дүн гарахагүй. Тиингээдшыё манай хэблэлдэ мүнгэгүйнөө боложо,

10-20 эрдэмтэдэй, уран зохиолшодой, багшанарай номуудай барлагдангүй хэбтэжэ байһаниинь халагламаар. Тиимэхээ номуудые хэблэхэ асуудалые, номой хэблэлэе гүрэнэй тэдхэмжэдэ оруулжа, буряад үндэһэтэдэй хэблэл болгохо гэхэн шухалын шухала асуудал түргэнөөр шийдхэгдэхэ зэргэтэй.

Нүүлэй үедэ заха холын буряад нютагуудта газетэ болон журналууд, номууд хүрэнгүй. Ямар ушарһааб гэхэдэ, Буряадай номой наймаанай эмхинүүдэй усадхагдаһаһаа. Тиимэхээ хүдөө нютагуудта ажагуудаг зон, залуушуул шэнэ бүтээлнүүдтэй танилсангүй, тэрэшэлэн залуу зоной дунда уран зохиолшо, бусад бэлигтэн урган гарангүй, тобойсо бэлигынь харагдангүй.

2) Түрэл арадайнгаа бэлиг талаание, ёхо заншалые дэлгэрүүлхэ, хүгжөөхэ залуу зондо туһалха үүргэтэй. Аха захатанай (наһатайшуулай) зүблэл республикын Президентын дэргэдэ (Хальмаг Республикада бии) байгуулаха шухала. Энэ зүблэлдэ искусствын, литературынь, соёлой ветерануудые, улад зондоо хүндэтэй наһажаал хүнүүдые оруулаха хэрэгтэй.

3) Мүнөө саг хубилаа. Олон юумэ ондоогоор бодомжологдодог болоо. Тон нэнэ эрилтэнүүд табигдана. Эдэ бүгэдые хараада абан, Буряад Республикын Конституцие дахин хаража үзөөд, зарим статьянуудые хубилгаха хэрэгтэй. Юуб гэхэдэ, буряад арадайнгаа ёхо заншалые, мүнөө уеын ажабайдалые, нэрэ хүндые үргэхэ, түрэл зоноо хүтэлбэрилхэ ухаатай эсэн, урагһаа наһатай хубүүд, басагадые хүмүүжүүлхэ, хургаха, лунгаха ёһотойбди.

Б. ДОРЖИЕВА хөөрэлдөө хэбэ.

Арсалан ЖАМБАЛОН ЗАЛИ ОШТОЙ ЗАЛУУ НАҮАТАНДА

(Үбгэдэ, хүгшэдэй ханалшаар)

Үндэр наһаяа эдлэхэн, Үбгэдэ, хүгшэдые хүндэлбэл, Үрээл, буяндань хүртэхэн Үлзы жаргалаа мэдэрхэт. Эхэ эсэгэ хоёртоо Энэрхы найханаар хандан, Угын, унтарини, эдээнэй— Үнэтэ гурбан зөөлөнөөр Үргэн харюулха нэһшэлтэй, Үнжэгэн найхан сэдхэлтэй, Хүбүүд, басагад байгша найт, Хүнэйл эрхимын гэлсүүлхэйт! Үетэн нүхэд гээшэмнай Үргэн замай ханинар юм— Үгэ, хэрэгээр дэмжэдэг Үнэн, найдамтай хүнүүд юм. Эрхим нүхэд гэгдэхээр Эбээ бүхэлэн ябаһайт, Ажал, байдал бүхэндэ Абьяас нэгэдэн амжаһайт!

Дүүмэр хүнүүд хайратай, Дүмүү зангаар дүнгэнхэйт. Дүршэл хабаяа хубаалдан, Дүүнэр мэтээр дахуулхайт. Өөһэдөөш наһажаал болохот, Өөгшөөхэ хүнүүд хэрэгтэй. Найхан жэшээ харуулбал, наанаан тэгшэ байхалта. Найн наһатай ябахад, "нара, нарандал" гэлсэдэг. Муу наанаан бэе гутаадаг, Мууе найнаарнь заһадаг. Уужам сэлигэр бодолтой, Уян налархай сэдхэлтэй, Улад зониие баярлуулха Урма, зоригтой ябыта. Зориг гээшэ—эрын хүлдэ, Зон арадтаа зориулхайт. Зориг, хүсөө зүбөөр бэлдэн, Зоболон, аюул сараһайт!

Энэ уеын хүшэр сагта Эрхэнээ бэрхэн дээрэ, Эртэ бодоод, нара угтан, Эгээл туһатай ажал хэхэйт! "һалан хүн—һанги-набта, һальхайн" үрөөһэн бөөрээ...!! Һалан, һальхайда—хамаагүй, Һанаа амар, тунгаасагүй. Хайша хэрэг Һалан байха— Хаанаһ бээдэ дарамта, Харин һальхайгаар ябаха— Хайран нэрын дарамта. Найн зантай хүн бүхэндэ найхан нүхэд наашалдаг, Муу зантай зарим хүндэ Муухай наанаан наашалдаг. Найн зангаа үргэн, сахин, Найхан. нүхэдтэй жаргаһайт. Муу зангаа хойноо орхин, Муухай ябадалһаа мултархайт. Сагаан харын толондо Сагаан сэдхэлтэй ялбаг лэ! Сагай залгаа оршондо Сагаан хэрэгтнай мандаг лэ!

ШЭНЭ НОМ

ҮХИБҮҮД ҮНИХЭНЭЙ ХҮЛЭЭХЭЭР ЛЭ

бүриденэ. Нэгэдэхэ бүлэгһөө "Бүмбэгэ" гэжэ шүлэзынь балиар багаһуулые һонирхуулаха байха:

*Бүмбэгэрхэ бүмбэгэ
Бүмбэлэн гартани,
Дооһон хаяаб гэхэни,
Дэһнээ хүрэн собхорно.
Шангаар намда шэдүүтэд,
Шаихадаггүй бүмбэгэ.
Огло-хага тогшуулаад,
Орилдоггүй бүмбэгэ.
Булсагархан хасартай,
Бүмбэгэрхэн бүмбэгэ.*

Хоёрдохи бүлэгтэнь оруулагдаһан "Велосипед", "Холтоһон онгосо", "Добо дээрхэнэ", "Шэмэрүүн Үбгэн" гэжэ шүлэгүүдын үхибүүдтэй ухаан бодолые гүйлгэхэ, зүрхэ сэдхэлэнь хүлгүүлхэ байһаниинь арсаһагүй.

Ан амитад, шүбуу шонхор тухай һонирхотой бадагуудтай багашуул гурбадахы бүлэгтэнь танилсаха байна. Эдэ шүлэгүүдые уншахадаа, амитад, шүбууд тухай, тэднэй аяга ааһа, түхэл маяг тухай үхибүүд ехэ юмэ мэдэжэ, ойлгожо абаха юм. "Жэрхи" гэжэ шүлэгынь багашуулай анхаралда табия:

*Бээлийн шэнэн мэрхи—
Бэрхэ, шуран амитад даа!
Шара соохор үнгэтэй,
Шанга, хурдан хулиүүдтэй.
Нүүлээ ооднь бамбайса
Һуруоттэйгөөр үргэхэдөө,
Шоно, баабгайе айлажа,
Соһордуулиб гэнэл ха.*

Нүүлийн хоёр бүлэгтэ барлагдаһан шүлэгүүдын балиар жаахан хубүүд, басагадай анхарал татаха, һонирхуулаха байһаниинь ойлгосотой. "Бадмын наадан—бадмитон"

гэжэ шүлэгынь эндэ дурдаябди:

*Нажар сагай халуунда
Намсарай уһанда шунгадаг.
Түргөөр гүйхэн гайхалтай
Түдбэл футбол наададаг.
Бадмын наадан юун бэлэй?
Бадмын наадан—бадмитон.
Бүтэдама бүжэг хатардаг,
Морхой морёор гүйлэгдэг.
Болёб гэтрээ Вованиай
Волейболоор наададаг.
Бадмын наадан юун бэлэй?
Бадмын наадан—бадмитон.*

Москвагай уран зурагай академидэ һурадаг залуу уран зурааша Амгалан Ринчинов багашуулда зориулагдаһан "Борбилоо" гэжэ номой гадаргыё зураһан, шэмлгэһэн байха юм.

Уран зурааша тухай Николай Гармаевич Дамдинов шэжээтэ хөөрөбэ:
—Манай Буряадай арадай уран зурааша Солбон Раднаевич Ринчинов далаад онуудай эхиндэ нэгэ номыени шэмлгэһэн хэн. Тиингээдэ эсэгэтийн хөөрөлдэжэ байхадан, хажуудалмай хууһан 4-5-тайхан боложо ябанан Амгалан хубуунинь "Би томо болоходоо, Николай Дамдиновой номыё шэмлгэжэе гаргалсахаб" гэзгээ хэн. Тиин мүнөө тэрэ хэлэгэний хүсэлдэн бэлэжэ, энэ номыени шэмлгэһэн гаргалсахадань, уярмаар байба даа.

Мүнөө дэлгүүрэй харилсаанай үедэ мүнэ тангын хомордоод байхада, багахан хэмжээтэй энэ ном оройдоол 1000 хэнгээр Буряадай номой хэблэлээр барлагдажа гарбаһыё, багашуулда ехэ бэлэжэ боложо, баяр асарба. Юрдоод, үхибүүд нимэ номуудыё унхэнэй хүлгээр лэ.

Б.-М.ЖИГЖИТОВ.

Н.Г. Дамдиновой шэнэ ном табан бүлэгһөө

Бүгэдэ буряадуудай хоёрдохи съездые угтуулан

Буряадай гүрэнэй университетэй буряад хэлэ бэшгэй факультедэй кафедрин доцент, дээдэ хургуулида 34 жэлэй туршада багшаалжа байһан С. Ж. Балдановые республикымнай олоншита хүүлэй үедэ хоёр удаа амжалтануудаарнь амаршаа гажэ мэдээжэ. 1995 оной ноябрин эсэс багаар "Сибирин арадуудай литературануудай уран хайханай уг үндэһэн" гэнэн темээр докторско диссертация тэрэ хамгаалһан байна. Тиин бүри хая дурсагдагша факультедэй деканаар томилогдоо. Профессор С. Ж. БАЛДАНОВТАЙ газетын корреспондент Г. ДАШЕЕВАГАЙ хөөрлэдөөе толилнобди.

ШЭНЭ ШАТАДА ГАРГАХА

КОРР.: Саян Жимбиевич, Бүгэдэ буряадуудай II съезгдэ делегадаар хунгаага гэшэпт. Энэ ушарһаа уламжалаң зохёохы ёһоной хараа бодомжонууг тухайгаа хөөржэ үгыт.

С. Ж.: Ажал тухайгаа тогтобол, факультедэйнгээ хүдэлмэриэ нэрэгээхэ шухала. Тиймын тутада байгууламжын асуудалда нэн түрүүн анхаржа, буряад хэлэ ба литературын кафедрые гурбан ондоо кафедра болгохобди. Нэгэдэхиңь— буряад хэлэнэй, удаадахыңь— буряад литература ба арадай аман зохёолой, гурбадахыңь— ондоо факультэдүүдтэ буряад хэлэ заалгын кафедра гээд амъярлахобди. "Национальна хургуулида ород хэлэ ба литература заалга" гэнэн отделенимнай ород филологийн факультедтэ хооргоо бусаагдаха. Гэхэһээ гадна монгол, хитад хэлэнүүдые заадаг отделенимнай мүн лэ ондоо "уурхай" олохо гэхэ гү, али зүүн зүүнэ шэнжэлдэг шэнэ институтудай бүридэлдэ орохо юм.

гэнэн шэнжэлхы хүдэлмэрээ дүүргээд, хэблээдэ бэздэгдэжэ байһан "Буряад литературын түүхэ" гэнэн гурбан ботийн нэгэдэхи ботида хэһэг болгон тусаахам.

КОРР.: Буряад литература хургуулинуудта зааха талаар 4 номой, багшанарша туһаламжа болохо методическа заабаринуудай согсолбориши, мүн 70 гаран научна статья, хүдэлмэринүүдэй автор гэшэпт. Мүнөө ямар темэ дээрэ хүдэлмэт?

С. Ж.: "Буряад литературын уран хайханай энэ үндэһэн"

шуналын хараада абажа, хуралсалай шэнэ түсэбүүдые, программануудые табиха ёһотойбди. Эдэнэй дунда ерээдүйн багшанар, эрдэмтэд, журналистнууд, оршуулагшад бии хайом. Тийхэдэ тооёнь үрид тодорхойлжо бэздэхэ шухала. Жэшээлбэл, республикада мүнөө хэды журналистнууд хэрэгтэйб гэхэшлэн...

Ургэн иинтэ хэмжээгээр абаад үзэбэл, буряад хэлэмнай гүрэнэй хэлэн гэжэ саарһан дээрэ мэдэрэгдээд лэ энээнһээ сааша юумэн туйлагданагуй. Хайһан гээд иимэ байдал заһахабибди?

Буряад Республикын Эрдэм хуралсалай министрстын дэргэдэ энэ талаар хүдэлмэрин комисси байгуулагданхай юм. Тодорхой дурадалууд согсологдоно.

Хэлэнэй асуудалаар эрдэм шэнжэлгын хүдэлмэри ябуулахдаа, мүнөөнэй буряад хэлэнэй диалектнэ үндэһэ хуури, орфографийн дүримуудтэ хубилалта ба тодорхолго оруулаха тухай, революцийн урдахи буряадуудай гар бэшгэй хүшөөнүүд гэнэн темэнүүдтэ онсо анхарха гэнэн ханамжатайб.

КОРР.: һайн гаа, Саян Жимбиевич. Зохёохы ажалдатнай амжалта хүсэе.

ҮШӨӨ ДАХИН ТАЙШАА ТУХАЙ

Бүхы түрэл арадаймнай гэхэ гү, али Буряадай, Хоридой, Үлсэдэй гурбанай эхи табинаң, эсэгэнь гэгдэхэн, аяар мянгаад жэлэй саана Баргажан-Түхэмдэ ажашуулан Барга баатарай тайшаа байһыень гэршүүлһэн домогоуд болон түүхын баримтанууд бии. Тусхайлбал, Вандан Юмсунгов "Хорин арбан нэгэн эсэгын уг изагуурай туужа" гэнэн угайнгаа бэшгэ соо ииғжэ бэшэнэ. "Эртын уг изагуур Барга-Баатар-Тайсан ноёной солые дууряан, галзууд зануул, Шоодо Болтирогойдо ахалагша тайшаа хэргэмые соёрхогдоо".

Мүн Баргын одхон хүбүүн Хоридойныше тайшаа гэгдэхые нотолһон домогыше биил.

Тийгээд Хорин арбан нэгэн эсэгын ахалагша тайшаанарыс нютаг нютагуудай жэжэхэн ноёд гэмээр бэшэл. Нүүшын хэдэн зуун жэлэй туршада хори зон бүгэдэ буряадуудайнгаа тоогой хаадаһаа нилээн олонхиңь байгаашые, байһааршые ха юм.

Тийхэдэ манай арадай урдандаа хаашуултайшые, тайшаануудтайшые байһаниинь арасагагүй. Жэшээн, хоринихид Бүүбэй Бэйлэ хаанай болон Дай Хун тайжын албан ябаһан тухайгаа түүхэ домог соогоо дурданхайл.

Гадна урдандаа буряадууд тайшаа, занги, шүүдэнгэ, зануул, зайһан болон бусадшые зиндаагай ноёд сайдые нэрлэдэг үгэнүүдтэй байһан түүхэтэй.

Дэлхэйн олоншита түрэлхи хэлэнэймнай нимэшүү ойлгосонуудые тэмдэглэдэг үгэнүүдтэй ганилсахдаа, түрэл арадаймнай эртэ урда саһаа хойшо өөһөдынгөө хунгамал хүтэлбэрлэгшэдтэй, засаг зургаантай, талын дүүмтэй (парламенттай), хуралтай, зарга хуудтай, эмхи журамтай, баян ёһо заншалнуудтай, хүгжэнги соёлтой байһыень мэдээдэг болохонь дамжагуйл.

Үнэн дээрээ шэнэдхэн хубилалтын ашаар нилээдгүй олон урданайн үгэнүүдэй нэрэгээдэжэ, эдэбхитэйгээр хэрэглэдэг болоһон ушарһаа буряад хэлэмнай улам баяжаха эхилэнхэйл.

Гэхэ зуура нэргээн хүгжөөлгын далим доро урдингаа заншалые нэрэгээхэ шалтагаайтайгаар дээдэ зургаанда манай арадые түлөөлхэ тайшаас хунгаага муу хэрэг бэшэл. Гэхэтэй хайга урда сагта тайшаануудаар ухаатай, эрдэмтэй, бэрхэ хүнүүд хунгаадаг байгаа. Жэшээн, сууга тайшаануудай тоодо ороһон Атын Түгэдэр Тобин,

Сэлэнгын Дамбин-Жалсан Ломбо-Цэрэнэй, Баргажанай Цэдэбжаб Сахаров гэгшэдэй угай бэшгүүдые бэшэһэниинь элитэ.

Гэхэшээн Алайрай тайшаа П. Баторов этнографийн эрдэмтэ байһан юм. Тийхэдэ капиталист болоһон тайшаас дурдбал, Боохоной С. Пирожков гэшэ. Тийн эндэ Совет засагай түрүүшын жэлнүүдтэ эдэбхитэйгээр ажалажа, арад зондоо туһа хүргэһэн Түнхэнэй тайшаа Ц. Н. Найдаковые дурдамаар.

Саашалан хэлэхэдэ, Буряадай эрхим түрүү тайшаанууд олон удаа сагаан хаашуултай уулзажа, амжалтатай ажалайнгаа түлөө үндэр сэгнэлтэ абажа, эгээл хүндэтэй айшаад шэнгээр хүндэлүүлжэ, хайра шанда хүртэжэ, нютагаа бусадаг хэмнай.

Сэхыень хэлэхэдэ, тэдэнэйл хайнаар зонхилһонһоо уламжалжа, үнгэрэгшэ зуун жэлэй һүүл хүрэтэр буряадуудай тоогой яһала олошорһонийн мэдээжэ. Тэрэ сагта муу байгаа һаа, буряадууд үдэхэ, үржэхэ һаал?

Тийхэ үдэл тайшаанарай эдэбхи гаргажа, хаанһаа зүбшөөл абажа, буряадуудаа сэрэгэй албандататтуулахаа болиһыень баһал хайшаамаар. Ород хаашуулай сэрэгтэ удаан хугасаанай алба хэлгын аргагүй хүндэ байһанһаа хүнэй бэе махабадта муугаар нүлөөлдэгын һайса тодоруулагданхайл.

Тийгээд мүнөө болохоёо байһан Бүгэдэ буряадуудай суглаан дээрэ иимэшүү асуудалууд шийдхэгдэхэ ушартай.

Тобшолол хэлэхэдэ, ВАРК-ын арадта туһатай эрхим ажалые тэмдэглэн, саашадаашые түрэл соёлоо хүгжөөхэ үлды дэмбэрэлтэй хэрэгтэнэ амжалта хүсөөд, ондро социально-политическэ үүргэ дүүргэхэ эмхи зургааные тогтоохые дураданайл.

Юуб гэхэдэ, дэлхэйн монголнуудай болон халмагуудай федерацинуудтал ади, бүхэдэлхэйн буряадуудай федераци гү, али эблэ эмхидхэбэнай таарамжатайл. Тэрэниэ сэгэн мэргэн тайшаа зайһануудтаа сугта зонхилохо ёһотой.

Ш.Н. ЦЫДЕНЖАПОВ,
профессор, хэлэ бэшгэй эрдэмэй доктор.

НЮТАГААРХИДАЙНЬ НАЙДАЛ

—Уланай өөһэдыгөө хүтэлбэрилгын захиргаанай мэдэлэй хүн зон болохоёо байгаа Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой хоёрдохи съездын делегадаар хэнээ хунгаага, өөһэдынгөө этигэл найдал үзүүлхэмнай гэшэб гэнэн асуудал хамтын суглаан дээрэ хаража үзэһэн байнабди,—гэжэ тус захиргаанай гулваа М. Э. Молонов хөөрэнэ.

Тийн Улагшахаан нютагай магазиние даагшаар олон жэлдэ хүдэлһэн, мүнөө наһанайнгаа амаралтада гараһан Т. Х. Ухиновае делегадаар хунгаага гэнэн дурадал оруулагдаба. Тамара Хуригановна тосхойнгоо магазиние даагшаар хүдэлжэ ябаха үедөө хүн зонийе эдэе хоолоор, эд бараагаар дутамаггүй хангахын түлөө оролдолго гаргажа байдаг, өөртөө эрилтэйтэйгээр хандадаг хүн юм гэжэ нютагайхидын магтадаг. Энэньшые ойлгосотой. Юуб гэхэдэ, хэдэн зуугаад үрхэтэ айлые шухала хэрэгтэй эдэе хоолоор, эд бараагаар саг соонь хангаха гэшэе тиймэшые бэлэн хэрэг бэшэ. Тийхэ үедэ сай, саахар, конфетэ, печени, тамхин, зуруул болон бусад зүйлнүүд магазиндан тусхай графигай ёһоор асарагдадаг байгаа. Гадна хүдөө ажахын һалбари дээрэ хүдэлжэ ябаһан механизаторнууд, малшад, хонишодой хубсаһа хунар асаржа наймаалхые оролдодог байһаниинь мэдээжэ юм. Тийгэжэ ябахадаа Уланай сельпогой тосхон, хууринуудай магазинуудай наймаалагшадай дундаһаа хододоо түрүү һуурида гарадаг һэн.

Улагшахаанай хүн зоной дунда Тамара, Базар Ухиновтан үнэр баянай гэжэ хүндэтэй. Мүнөөгүдэнэй аяар 11 үхибүүдын хул дээрэ гаража, айл бүлэ боложо түбхинэнхэй. Ехэ басаган Софья Базаровна нютагайнгаа дүүрэн бэшэ дунда хургуулийн директорээр ажаланна. Ехэ хүбүүн Баярын Загарайн аймагай дотоодын хэрэгүүдэй таһагай ГАИ-да хүдэлнэ. Нүгөөдүүлын түрэл нютагтаа ажаллажа эхилэнхэй.

—Эхэ-Герой болоһон Тамара Хуригановна зургаан хүбүү, табан басага түрөөшые һаа, хүнгэн сарюун зандаа, нютагтаа эмхидхэгдэхэн уран хайханай бүлгэмдэ эдэбхитэйгээр хабаадалсажа ябадагынь урма баяр түрүүлдэг.

Мүнөө олоной түлөө оролдожо ябадаг Ухинова нютагайнгаа зоной дунда зугаа дэлгэжэ ябахадаа, хайн хайхан хэрэг бүтээлсэжэ, арад зонойнгоо сүлөө сагаа хүжоун сэнгэлгээр үнгэрэгдэхэнь, горитой туһа хүргэжэ ябадагынь тэмдэглэлтэй.

Нютагайнгаа, мүн Баргажанай аймагай бусад нютагуудта хүндэтэй болоһон Т. Х. Ухиновада айл, аймагай хүн зон ехэ этигэл найдал үзүүлжэ, Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой съездын делегадаар хунгаба бшуу.

Б. ЦЫРЕМПИЛОВ.

НЭГЭДЭХЭМНАЙ ШУХАЛА

Байгша оной мартын 25—26—га үнгэргэгдэхээ байһан Бүгэдэ буряадуудай II съезг тухай мүнөө үеын залуушуул ямар ханамжатай байдаг юм аб гэжэ һонирхон, манай корреспондент Б. БАЛДАНОВ тэдэнэртэ хангаба.

Баяр, 23 наһатай, оюутан:
—Минии I-дэхи курсын оюутан ябахадамни, Бүгэдэ буряадуудай I съезд болоо һэн. Харин мүнөө дээдэ хургууля дүүргэжэ байха үедэмни II съезд болохонь гээшэ. Үнгэрһэн 5 жэл соо манай арадта хабаатай яһала хайн хубилалтанууд болоо гэжэ һананаб. Нэн түрүүн 1992 ондо Буряадай АССР-эй Верховно Совет буряад хэлые гүрэнэй хэлэн гэжэ баталһаниинь ехэ хайшаалтай. Тийн хаа хаанагүй хургуулинуудта буряад хэлэндэ хургажа эхилээ. Үнгэрһэн табан жэл соо "Гэсэрэй" наадан нютаг бүхэндэ үнгэрөө. 1995 оной зун "Гэсэр богдо хаан" эпосэй 1000 жэлэй ойе тэмдэглээбди. Буряад арадаймнай жэнхэни хайхан ёһо заншал, хургаал, хэр угнаа хүндэлдэг бурхан багшымнай номнол нилээд хүгжэбэ гэхэдэ, алдуу болохогүй. Эдэ бүхы хэрэгүүдые бэелүүлэдэ Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэ ехэ хубитаяа оруулан, оролдоһон байна.

ерэһээр, жэлһээ үлүүтэйхэн боложо байнаб. Тэндэ элдэб яһатание харааб. Буряадуу хоорондоо элтэй эетэй, бэе бэе харалсажа, дэмжэлсэжэ ябадаг байгаабди. Харин албанһаа табигдаад, гэрээе ерэхэдэ, манай арад дундаа эбгүй байна гэжэ обөөрөөб. Үшөө тийхэдэ буряадуудай хэдэн газар тарашанхай. II съезд бүгэдэ буряадуудые нэгэ республикын мэдээдэ оруулжа, саашааа эб нэгэн хүгжэжэ хэрэгтэ гох анхаралаа хандуулаха ёһотой гэжэ һананаб. 1937 ондо хуули бусаар буряад арадые хэдэн газар тараһан ябадаа "заһагдаха" ёһотой.

Жамбал, 19 наһатай,
хүдэлмэригүй, хаа-яа артын олдоо һаа, дэлгүүртэ наймаалдаг:
—ВАРК гэжэл дуулагдаба. Юу хэдэг юун бэ, бу мэдэе. Съезд тухай түрүүшынхөөе танһаа мэдэбэб. Юрөөдөө, энэ танһаа мэдэбэб. Юрөөдөө, энэ асуудал минии һанан эрэгтэ хюм ханайшые зобооногуй. Гансал дайн бу болог, бэшэншые шухала бэшэ даа. Арай гэжэ сэрэгтэй албанһаа зайсажа ябаһан айл гэнтэ тийшээ татагдаха болоо һаа...

Александр, 21 наһатай,
олзын хэрэй эрхилэгшэ:
—Би сэрэгтэй албанһаа

Бүгдэ буряадуудай хоёрдохи съездые угтуулан

ажауугшад Баргажан голый олонийтын эдэбхитэдэй һэдэлгэнүүдые буруушаана. Энэ асуудал буруушаагдай дунда Гомбо Цыдынжаповтай нэгшье үдэр ажалаагүй, тэрэнэй аша габьяа хүсэд мэдэхгүй нэгэ заримашуул оролсоно бшуу. Гомбо Цыдынжапов буряад арадай мэргэжэлтэ искусствын хуури табиһан хүн. Гомбо

гэлсэдэг. Нүүлэй үедэ республика соомнай эдэбын туһатай, туһагүй зүблэл, эблэл холбоонууд олошороо. Жэшэнь, найхан радиогой редактор В. Жигжитов "Алан-Гуа" эблэлэй гэшүүнтэй хөөрэлдэхэдөө, буряадууд мусульман шажанай зондол ади олон һамгатай болоходоо хамаагүй шэнгээр үгэ алдаба.

НАНАНАНАА ХЭЛЭХЭМНИ

Ураалай хадануудаа эхилээд, Номгон далай хүрэтэр нэмжйһэн үргэн тала нотагуудаар, буусануудаар гаран ажаһууһан буряадууд хожомын нэгэдэжэ, буурал Байгалаа тойроод, эвенк, ород ябатадтай эбтэй эетэй ажаһууна.

Цыдынжапов Буряад оперо болон баледэй театр эмхидхэн, хүгжөөһөн хүн. Гомбо Цыдынжапов Буряадай оперо болон баледэй театрай байшангай барилгые эхилһэн, тэрэниие хүсэндэнь хүртэһэн хүн. Гомбо Цыдынжаповай уран найханай хүтэлбэрилэгшэ байхадань, Буряадай оперо болон баледэй театр Ленинэй орденээр шагнагдаа.

Театрта Гомбо Цыдынжаповай нэрэ үгэжэ, солынь мүнхэлхэдэ, үшөө ямар баримтанууд хэрэгтэй болоноб? Республикын Правительствын найын үдэрнүүдтэ энэ асуудал хүсэндэнь хүргөөгүй наань, Бүгдэ Буряадай II съездын энэ асуудал шийдхэхэ уялгатай байһаниинь арасалтагүй.

Съезд дээрэ **социально-экономическа, политическэ асуудалнуудай** үргэнөөр зүбшэгдэхэ ёһотой байһаниинь мэдэжэ. Юуб гэхэдэ, социальна талын алишье асуудалаар манай республикын Росси гүрэн соо яаха аргагүй гээгдэжэ ябаһаниинь гэмшэлтэй. Гээгдэлхэе гараха гүнзэгы удхатай, үргэн арад зоной сэдхэхэдэ хадуудамы программа баталагдаһай гэжэ хүсэнэб. Хэрбээ энэ асуудал эндэ үнэн зүбөөр, сэсэн хараа бодолтойгоор шийдхэгдээ наань, съезд 90 процент зорилгоёо бээлүүлээ гэжэ тоолохоор болохо.

Политическэ асуудалаар Буряад Республикын Конституцида иимэ хубилаалта оруулха гэжэ дурадханаб. **Буряад Республикын засагай дээдын зургаануудта буряад хэлэ мэдэхэ хүнүүд һунгаагдаха, томилгоодохо зэргэтэй** гэгдэн тусгаар статья Конституцида нэмэлтэ хэхэ.

Буряад хэлэн гүрэнэй болобошье, республика соогоо албанай хэлэн үшөө болоодүй. Энэ асуудалхэнэй гэмээр хүсэн дээрэ гаранагүйб гэжэ съездын делегадууд мэдэхэ ёһотой. Найхан би республикын архивта орожо, буряадаар хандахамни, бидэнэр буряадаар ойлгоногүйбди гэжэ омгорхоһон шэнгээр харюусаба. Бишье тэдэнэртэ зохихо харюу арга шадалаараа үгэбэб. Тэдэнэр буряадууд байгаа бшуу. Наада заханаа хэлэхэдэ, түрэл хэлээ мэдэдэггүй хүнүүд хаанаһаа ёһо заншалануудые уг гарбалаа, соёл болбосоролоо, түрэл арадайнгаа ажабайдал мэдэхэб даа!

Тыва, Яхад, Башкир, Татаар республиканыудта ажаһуудаг ородууд үндэһэн яһатаниие дэмжэдэг, хүндэлдэг һайн найхан заншалтайнууд. Энэ заншалые манай ородууд халан абаха байгаа.

Съезд дээрэ аймаг, нотаг бүхэндэ үндэр наһатанай зүблэл (совет старейшин) байгуулха асуудал табигдаха зэргэтэй. Иимэрхүү һайшаалтай хэрэгүүд Түһхэндэ, Захаминада эхилээ

Мянгаад жэлнүүдтэ үргэлжэлһэн баян түүхэтэй, хэлэтэй, бэлиг хургаалтай буряад арадай үни саһаа хүндэмүүшэ, тэсмэгтэй, хүлеэсэтэй, номгон даруу абари заншалтай байһан юм. Буряадууд үтэлһэн хүгшэд үбгэдөө үни саһаа хүндэлдэг, түрэлхидынь хүбүүд басагадараа нэгэ гэртээ суттаа ажаһуудаг, гэр бүлын сэсэн мэргэн хургаал, заабари, хүмүүжүүлэгтэй, ураг тараг аха дүүнэрэй хоорондо хэдэн үеын үедэ таһаршагүй нягта холбоотой, бэе бээе ойлгожо, хүндэлжэ ябадаг, хурахадаа хүрса, оюун бэлитэй, юумэн бүхэндэ оролдосотойн мэдэжэ.

Буряадууд нотаг нугаһаа гарайһан алдар солото хүнүүдэ хүндэлдэг, нэрэ солынь сахидаг заншалтай юм. Мүнөө энэ бүулыһынгээ һанамжада тогтохомни.

Баргажан голшоо гарайһан алдар сууга үльгэр домогто ороһон Хамнай Сахаров, Соодойн Сэдэн, Буда Сангадини, Элбэг-Доржо Ринчино, Гомбо Цыдынжапов, Эрдэни, Шираб Раднаевууд, Гуржап Очиров, генералууд Антон Занданов, Даба Цыденов!

Эдэнэр тухай залуушуул, дунда наһатайшуул ехэнхидээ мэдэнгүй. Урдынхида ади парти, совет, комсомол, пионер үтэ болоо. Аймагай болон хото, түдөөгэй библиотекэнүүд тэдэниие дурданагүй. Республикын газетэнүүдтэ нотагай эрдэмтэд, уран зохиолшод бэшинзэгүй, Санжи Очировһаа бэшэн өөһэдынгөө хара амиа хараад ябана! Алдарт хүнүүдэй нэрэ обогые мүнхэлжэ, үйлсэ, хургуули тэдэниие нэрээр нэрлэхэдэ, мүн спортын мурьсөөнүүдые тэдэниие нэрээр үнгэргэжэ, заншалта болгохоодо, ехэ мүнгэн хэрэгтэй бэшэл. Тээд аймагуудай, тус тус нотагуудай засагаархид энээниие тооногүй.

Энэ асуудал үргэлжэлүүлэн, Гомбо Цыдынжапов тухай хэдэн үгэ хэлэхэмни. 1991 ондо үнгэрһэн бүгдэ буряадай I-дэхи съезд дээрэ би сүлөөтэ микрофоноор үгэ хэлэхэдэ, оперо болон баледэй театрта Гомбо Цыдынжаповай нэрэ үгэе гэжэ һанаашалга хэлээ һэм. Үнгэрһэн 1995 ондо Гомбо Цыдынжаповай түрэнөөр 90 жэлэй ойн һайндэртэй дашарамдуулан, Буряадай ехэ театрта тэрэнэй нэрэ үгэхэ гэгдэн Баргажан ба Хурамхаанай аймагуудай захиргаануудай һанамжанууд, дурадхалнууд республикын Правительствата дээдэ, абяагүй байһаар, Улаан-Үдэ хотодо

Юрэдөө, энэ асуудал мүнөөдөө тиимэ шухала бэшэ ха. Тэрэнэй орондо ерэхээс байһан съезд дээрээ буряад хэлэнэй хүгжэлтэ тухай асуудал яб байса хэлсэгдэхэй гэжэ хүсэнэб. Республикын эрдэмтэд, уран зохиолшод, багшанарай энэ асуудалые бэе дээрээ даажэ абаад, нюдэ нюургүй алдуу дутууень шүүмжэлхэ саг газар ерээ.

Үнэн дээрээ буряад хэлэн олонхи хургуулинуудта факультативай гуримаар заагдахадаа, уялгата бэшэ, саг зуурын зүй боложо мухардана. Эсэстэнь үхибүүд бага балшарһаа түрэл хэлээ тоохоёо болино бшуу. Тиимэһээ энэ хэрэг Эрдэм хуралсалай министрствын дарганарһаа болон хургуулинуудай директорнүүдһээ, хүүгэдэй саадуудай хүтэлбэрилэгшэдһөө дудыдана. Буряадай номой хэлбэл элдэб шалтагуудые бэдэрээд, буряад хэлэн дээрэ номуудые гаргаха арга боломжонуудые хулаар хэрэглэнэ.

Съезд дээрэ эвенк үндэһэн яһатанай хуби заяан тухай хөөрэлдөөнэй болохо зэргэтэй байһаниинь эли.

Бүгдэ Буряадуудай I съездын үнгэрһөөр 5 жэл болобо. Тэндэ Бүгдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэл байгуулагдаа һэн. ВАРК-ынхид Сагаалганиие хуулиа һайндэр болгохо талаар ехэ үүсхэл гаргаад, жэл бүри Сагаалганай найр наада эмхидхэлгэдэ горитой оролдог гардага.

Үнгэрэгшэ үедэ буддын шажан, тэрэнэй үүргэ һэргээгдээ. Нислэл хотодо һуудаг аймаг бүхэнэй түлөөлэгшэдэй эблэлнүүд (землячестванууд) эмхидхэгдээ. Энэ хэрэг яһала һайшаалтай. Жэшэнь, би Бүгдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэлэй болон Баргажан нотагайхидай эблэлэй даабарыар Алла хууринда Буянта Аюшинай 70 жэлэй ой, Баргажанай арадай театруудай фестиваль, Баргажан дасанай жасада ханди үргэлгын ябуулга (марафон), Хурамхаанай аймагай тогтоһоор 50 жэлэй һайндэр гэхэ мэтэнүүдые эмхидхэлгэдэ хабаадалсааб. Миин саг үнгэргэхын тэдыдэ гү, али ажалгүй дээрһээ эдэ хэмжээ ябуулгануудые үнгэргэлгэдэ оролсоо бэшэ юм бээбэ. Үндэһөө, эдэ хэрэгүүднй нотаг нугага хүгжөөхэ, алдар солынь нэрлүүлхэ гэгдэн минии эрмэлзэл, сэдхэхэ бодолһоо эхитэй бэд даа.

Буряадуудай II съезд, хэрэгтэй, хэрэггүй багахан асуудалнуудаар шууяа гаргангүй, түни түбшэн үнгэржэ, мүнөөнэй бираггүй бодото байдалһаа гараха замуудые, ерээдүйн хараа шугамые эбтэйгээр зүбшэн хэлсэлгын оршон байдалда үнгэрхэ ёһотой гэжэ найданаб.

Энэ хуралдаанда Монгол Уласай, Хальмагай, Тывагай, Шэтын болон Эрхүүгэй областынуудай дээдэ шатын дарганар хабаадахань шухала. Энэ талаар республикын Президентын, Правительствын зүгтөө үүсхэл гаргагдаха ёһотой.

В. БАТОРОВ,
Улаан-Үдэдэ ажаһуудаг Баргажан нотагайхидай эблэлэй зүблэлэй гэшүүн.

БУУСАНУУДАА НЭРГЭЭХЭ

ҮНДЭН АРАДАЙМНАЙ ёһо заншал, аман зохёол, соёл болон искусство һэргээхэ талаар нүүлэй хэдэн жэлдэ горитой ажал ябуулагдана. Болохоёо байгаа Бүгдэ буряадуудай II съездтэй дашарамдуулан, урданай буряад угсаатанай бууса буусаараа ажабайһан ёһо гуримые һэргээхэ тухай һанамжануудаа тодорхойлохо хүсэлтэйб.

Хамтын ажалай гуриман орохоһоо урид буряад угсаатан мүнөөнэйхи шэнгээр нэгэн доро олоороо хуудаггүй байһан ааб даа. Уһа голнуудай эрьээр, үргэн тала газараар байрлажа, хубин фермерэй ажахы мэтээр ажаһуудаг хэн. Иимэ нэгэ буусада I-һээ хэдэн арбаад айл хүрэтэр тоологдодог, тиихэдэ айланууд хоорондоо 1-2 километр гү, али бүри үлүүшье зайтайгаар ажаһуудаг байһан юм. Бэлшээринн хаһада буряадууд зуһаландаа зөөдэг бэлэй. Шуһан түрэл гү, али ураг эльгэн зоной гэр бүлөөрөө буусалан ажаһууһан ушар тэдэнэй бүхы байра байдалда, һанаа сэдхэхэдэ, нэрэ хүндээс мэдэрхэ хэрэгтэ тон ехээр нүлөөлдэг хэн.

Хүдөөдэ хамтын ажакынуудые хүсөөр байгуулахадаа, бууса буусаараа ажаһуудаг зониие томо хууринуудта суглуулан юм. Тиигэжэ буряад зоной бүхы материална соёл, хуудал байдал, ухаан сэдхэхэ айкабтараар хубилгагдаһан байгаа. Эдэ асуудалнуудые шэнжэлһэн эрдэмтэд булта шахуу энээниие мэдэрдэг. Урданай байдал тэхэрюулхэ тухай хэлэлтэгүй. Буряадай хүдөө ажахые хүгжөөхын тула урданайнгаа буусануудые гү, али ондоогоор хэлбэл, хубин фермерэй ажахынуудые һэргээхэдэ яахаб? Энэ асуудалые хуби хубяр хаража үзэбди.

Гэр байра. Мүнөө үеын буряадууд, холын гүүртэнүүдтэшье байһан малшад булта модон гэрнүүдтэ байрлана. һееы гэртэ хүн байхаа болонхой. Гэбэшье мүнөө сагта урданай юрын һееы гэрээр байра хэхэдэ, алишье талаараа таатай гэжэ һаналдана. Нэгдэхээр, хониной ноһон мүнөө үнэтэй бэшэ. Хоёрдохор, оршон тойронхи байгаалие аршалан хамгаалха хэрэгэй амин шухала удхатай болоһон сагта һееы гэрэй экологическа талаар сээр шэнжэлтэинь арасалтагүй. Мал ажал эрхилдэг фермернүүдтэ эгээл таатай гэр байра гэжэ һаналдана.

Хубсаһан. Үндэһэн буряад хубсаһатай хүнүүдые гансал тайзан дээрэ гү, али ехэ һайндэрнүүдэй үедэ наһатай зоной буряад дэгэл үмдөөд ябахые харахат. Гоё гоо торгон дэгэл тухай хэлэнзгүйб. Харин үдэр бүрин хубсаһан болохо бэхи, зузаан бүдөөр оёгдоһон дэгэл, тэрлиг, шэрэмэл гутал тухай тогтожо хөөрэлдэе.

Зунай аайма халуунда, үбэлэй янгинама хүйтэндэшье хүнэй үмдөөд ябахые, хүлөө забилаад хуухада, ажал хэхэдэ, мори унахада һаад болохогүйгөөр,

ехэ бодомжотойгоор тааруулагдан зохёогдоһон элинсэгүүдэймнай заяаһан хубсаһан гээшэ ааб даа. һанаад үзэхэдэ, мүнөөшье мал ажал эрхилдэг сондо иимэ хубсаһан ехэ таатай, Ехэ үнэтэй бэшэ, бэхи, удаан үмдэгдэхэ иимэдэгэл, тэрлигүүдые, шэрэмэл гутал оёхо мэргэжэлтэд байгаал ёһотой. Залуушуулыешье иимэ хубсаһа оёжо хургаһада яахаб?

Эдэе хоол. Байгал шадарай шэрүүн уларил, нүүдэл хуудал байдал буряад угсаатанай эдээн табагай бүридэлдэ ехэ нүлөө үзүүлээ. Шэмэ шүүһэтэй, амтатай байхаһаа гадна, түргэн түхээрэгдэхэ ёһотой байгаа бшуу. Мяханай, хүнэй зүйлнүүд, зэрлиг ангай мяхан, загалан, газарай эдээн, халяр, һонгино, алим жэмс, һамар гэхэ мэтэ жэлэй дүрбэн сагта буряадуудай эдэе хоолдо ородог хэн. Зундаа, намартаа гол түлэб сагаан эдэе ехээр хэрэглэдэг һаа, үбэдөө, хабартаа мяхан табаг элбэгээр табигдадаг байгаа. Эдэе хоол "халуун" ба "хүйтэн" гэжэ илгаруулагдадаг бэлэй. Жэшэнь, мориной мяхан "халуун" эдээн гэжэ тоологдодог хаһаа үбэлэй янгинама хүйтэнэй үедэ хэрэглэгдэгшэ хэн. Харин загалан хүйтэн шанартай хаһаа зунай үеын эдээн болодог байһан юм. Иигэжэ бодомжотойгоор, зүбөөр хэрэглэгдэһэн эдэе хоол хүнэй бэе махабдадта һайнаар нүлөөлдэг бэлэй. Тиигэжэ байгаалин үринэр болохо хүнэй, гэрэй болон зэрлиг ан амтатай хоорондохи холбоон тэсүүриие алдангүй, таһаршагүй бэхеер бээлүүлэгдэдэг байгаа бшуу.

Буряад угсаатанай хэр уһаа эрхилжэ байдаг мал ажалые, хуудал байдалайнь талые һэргээхэ болоо һаа, дээрэ дурдагдаһан асуудалнуудта анхарал хандуулха хэрэгтэй. Тиихэдэ үндэһэтэнэй мэдэрэл тухай асуудал дээрэ тогтонгүй гарахын аргагүй байна. Үндэһэн арадай нэрэ хүндын мэдэрэл түрэл арадтаа үнэн сэхэ, дуратай байха, мүн өөрыгөө хүндэлхэ мэдэрэлдэ үндэһэлдэг. Мүнөө үедэ хүдөөдэ ажаһуудаг хүн өөрыгөө хүндэлхэ гэбэл, нэн түрүүн өөрын газартай, малтай гэхэ гү, али фермер байха ёһотой болоно. Тиихэдээл бээ даанги эрхэ байдалтай болохо, хэдэн ажалайнгаа үрэ дүнгүүдые бодото дээрэн хараха, эдлэхэ аргатай. Нүүдэл, буусануудаар гаран ажаһууһан ушар хүнэй абари зангые, һанаа сэдхэхые хубилгаха бшуу. Хэрбээ республика дотороо буусануудые һэргээхэ ажал ябуулаа һаа, үндэһэн гүримуудые, ёһо заншалануудые, соёлоо һэргээхэ хүгжөөхэ аргатайбди. Үмсын фермерэй ажакынуудые олошоруулаад, тэдэниие дэмжээд байбал, шэнэ үеын шуран бэрхэ, ажалла малша олзын хэрэг эрхилэгшэдые хүмүүжүүлэн хургаха байнабди. Эдэ зомнай дэлгүүрэй харилсаанай үедэ арадайнгаа түшэг тулгуури болохо бэшэ гү?

В. ПОТАЕВ,
хүдөө ажакын эрдэмэй кандидат.

ушарна. Жэшээлэн зэргэсүүлхын тула США-дахи байдал хараад үзэе. Штат бүхэндэ туберкулёзтой тэмсэлэй хуули абтанхай. Флюорографы гараагүй хүниие ямаршые ажалда абадаггүй. Энэ гурим эбдээн хүнүүд хуулиин урда шанга харюусалгатай.

Түүхын хуудаа ирабал, 1960-аад онуудаар туберкулёз эрид үгы боложо эхилэн байгаа. "Хорёод жэлэй үнгэрөөд байхада, туберкулёзтой мур сараашы олохогүйт" гэжэ байжа элдэб суглаанууд дээрэ хэлсэдэгшые нэн бэлэй. Зүгөөр иимэ юумэн болоо

Республикын "Фтизиатрия" нэгэдэлэй шэнэ диспансерэй байшан Шэлэй заводой нууринда зургаадахи жэлээ баригдажа байна. Мүнөө хадаа 75 процент хүрэтэрөө бэлэн болонхой, теэд дуунаха гэхэдэ, мүнгэн дутаадана.

Мүнөө диспансер үни хада баригдаад хуушаранхай, хандаржа байхан гэр сөр байрлана. Иимэ эрхэ байдалда хүсэд хайн эмшэлэлгэ хэхэн бэрхэтэйшые хаань, манай хүдэлмэрилэгшэд үбшэнтэниие хайнаар эмшэлхын түлөө бүхи арга шадалаараа оролдоно. Бултандань амжалта, зол жаргалые хүсэнэб.

ХҮН зон мүнөө үедэ саг соогоо шалгалта (профилактика) гаранагүй, бээе үзүүлнэгүй. Хэрбээ 1987 ондо

Тийгээдшые мүнөө үедэ олон зоной байра байдал муу болоо, тэдэ өөһэдтөө амар заяа үгэнэгүй (стресс), олонийн нэгэ гүрэнхөө нүгөө гүрэн зөөнэ (миграци).

Архиншад, хара тамхи татагшад, гэр байрагүй зайгууланууд (бомж), эрхээе хахагдахан хүнүүд түрмэдэ энэ үбшэндэ бэлэхэнээр нэрбэгдэнэ. Үнгэрэгшэ жэл түрмэдэ байхан 400 гаран хүн түрүүшынхээ туберкулёзоор үбдөө. Жэл бүри туберкулёзоор үбдээн 100 гаран хүн түрмэһөө сүлөөлэгдэжэ, республикадамнай үлэнэ.

Тийгээдшые туберкулёзтой микроб элдэб эм домдо түргэнээр дадажа, дилдэхээе болишодог. Энэ мэтээр туберкулёз үбшэнэй хүжэрхэ шалтаганууд олошороо. Байгааалин бузарлагдажа

халдаад байные саг соонь элирүүдэг;

Дүрбэдэхээр, гэртээ хэбтэрийн болоһон үбшэнтэдэй уушханай, бронхын нөлбоһо, бөөрын үбшэнтэй хаань, шээһынь лаборатори эльгээжэ, туберкулёзтой микробто шалгадаг.

ҮНГЭРЭГШЭ жэлдэ ехэ ажал ябуулагдахан байна. Манай Правительствын элүүрые хамгаалгын комиссия албан зургаанууд хоорондын түсэб абтаа. Тэрээн соонь уушханай ханяадагай үбшэнтэдтэ хэдэн хүнгэлэлтэнүүд хараалагдана. Холын хүдөө нюотагууд хаа хотодо бээе шалгуулахая, аргалуулахая ерэхэдэнь, харгын гаргашануудай ехэнхи хубиень гүрэнэй зүгһөө түлэхэ; туберкулёзоор үбдээн зондо, үхибүүдтэ мяха, тоһо, эдээ хоолой зүйлнүүдые үнэгүйгөөр үгэхэ, нэгэ гэртэ олоороо байдаг бүлын гэшүүдэй халдабарита туберкулёзоор үбдөө хаань, тэдэниие амяараа байраар хангаха гэхэ мэтын хүнгэлэлтэнүүд тодорхойлодоо.

Республиканска диспансертэ мүнөө үедэ шалгалта хэдэг флюоромашина үгы. Байхан машина хуушаржа муудаа, ябаха аргагүй болоо. Шэнэ 2 флюоромашина абаха гэхэдэ, үнэтэй (нэгэниинь 300 миллион түхэригтэ). Гүрэнэй засаг баригшад машина абаха аргынь олохо гэжэ найдахаар гү? Бидэ гурбан жэл соо найдаһаар, хүдэлһээр заандаа бидэ. Энээнһээ уламжалан, олон хүнүүд, илангаяа хүдөөгэй хуурин, тосхонуудта ажалуутшад бээе шалгуулаха аргагүй болоо.

Тийхэдэ республикын олон аймагуудай томо хуурин, тосхонуудтахи амбулатори, больницанууд баһал хаагдажа захалаа. Сэхыень хэлэбэл, хаанагүй медицинайн эмхилнүүдэй хаагдажа байхан мүнөө үедэ халдабарита олон үбшэн саг соонь элирүүлжэ, эмшэлхын аргагүй болоод байналдаа. Иимэ тулюур, туйган байдлаа манай республикын Арадай Хуралай депутатууд, зохио комитедүүдэй тушаалтад ойлгоно гэшээ гү?

Иигээд ерэхэдэ, мүнөө үедэ туберкулёз үбшэнтэй тэмсэхэ хүдэлмэримай улам эршэмтэйгээр, ябуулагдаха ёһотой. Социальна эшэ үндэһэтэй энэ үбшэниие аргалхын тула бүгэдэ зоной, гүрэн түрын анхарал, оролдог хэрэгтэй.

Н. БАНДЕЕВ,
республиканска
"Фтизиатрия"
нэгэдэлэй ахамад врачай
орлогшо.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: статьяй автор; "Фтизиатрия" нэгэдэлэй мэргэжэлтэд - ахамад врачай орлогшо, медицинайн эрдэмэй кандидат А. Н Зарбуев, врач Н. Т. Мархаев.

С. БАДДУЕВАЙ фото.

Туберкулёзтой тэмсэлэй бүхэдэлхэйн үдэрые угтуулан

ГҮРЭН ТҮРЫН, ХҮН БҮХЭНЭЙ ХЭРЭГ

ЭЛҮҮРЫЕ хамгаалгын бүхэдэлхэйн эмхиин (ВОЗ) үүсхэлээр байгша оной мартын 24-дэ Туберкулёзтой тэмсэлэй бүхэдэлхэйн үдэр үнгэрхэ юм. Россин, Буряад Республикын дэбисхэрдээр энэ үйлэ хэрэгтэ зориулагдахан хэмжээ ябууланууд эмхидхэгдэхээр хараалагданхай.

Фтизиатриудай бүхэроссин II съездын хүүлээр жэлһээ үлүү саг үнгэрбэ. Туберкулёзтой эрдэм-шэнжэлэлгын уласхоорондын эблэл энэ съезд эмхидхэе нэн. Съезд дээрэ фтизиатриудай түрүү дүй дүршэл, эмшэлхын түрүү онол арганууд, эрдэмтэдэй шэнэ туйлаланууд тухай тодорхой хоорэдөөн болоһон байна. Тэрэ съездын хүүлээр республикынманай Элүүрые хамгаалгын министрствын үүсхэлээр Улаан-Үдэдэ пресс-конференци үнгэргэгдөө нэн. Буряад орондо туберкулёз эмшэлхын эрхэ байдалтай танилсаһан Россин Туберкулёз шэнжэлэлгын институтдай директор, академик А. А. Приймак республикада туберкулёз үбшэн ехээр хүжэрөө гэнэн тобшолол хээ бэлэй. Жэшээлэн харахада, 1994 ондо республикада ажалуудаг 100000 хүн бүхэнэй 62-ын туберкулёзоор үбдээн байгаа. Харин 1995 ондо энэ тоо хоёр дахин олошороо - 124 хүн үбшэлэнхэй нэн.

Россин засаг баригшад зоной элүүр энхэдэ хэрэгтэй анхарал хандуулагүй, арад зоной аша туһада ханаагаа зободог гүрэн түрэ хаань, юундэ уушханай ханяадан иимэ ехээр хүжэрхэ юм? Үбшэнтэдэй туберкулёзхоо үхэхэ ушарай олошоролго нэн түрүүн засаг баригшадтай социальна политика буруугаар, арад зондо харшаар ябууланай гэршэ болоно.

Россид ба манай эндэшые туберкулёзтой тэмсэхэ хуули абтаагүй зандаа - проектын бии болоһоор жэл үнгэрөө. Энээнһээ боложо, ехэ бэрхэшээлнүүд

үгы.

Туберкулёзые диляжэ эхилхэн түрүүшын амжалтануудаа тон охэ туйлаалта мэтээр хэлсэдэг ушар нэгэдэхи шалтаган болоно.

Тиймэһээ энэ үбшэ аргалаагда мүнгэ номологго хороогдоо. Диспансернүүдэй, санаторинуудай, аймагуудта тубкабинетүүдэй байранууд хуушаржа муудаа, рентген-аппаратууд баһал хуушаранхай. Хажуугаарнь эм, элдэб хэрэгсэл дутана, абаха гэхэдэ, мүнгэн хүрэнэгүй.

манай республикада 86 процент хүн зон саг соогоо шалгалта гаранан байгаа хаа, үнгэрэгшэ 1995 ондо оройдоол 50 процентнь бээе шалгуулаа.

Уушханай ханяадан гү, али яһанай туберкулёз үбшэнэй ямар ехэ хохидолтой байһыень мүнөө хүн бүхэн ойлгоно ёһотой. Иимэ үбшэн хаанахаа эхитэйб гэбэл, нэн түрүүн халан муухай байдалаа, мүн шанаргүй, муу эдээ хоол хэрэглэхэдэ, туберкулёз үбшэн хүжэрэн дэлгэрдэг.

байхан сагта нарай үхибүүд, багашуул энэ үбшэндэ диляжэ болохо гэжэ эрдэмтэд тодорхойлно.

Туберкулёз үбшэн эмшэлхээр бэшэ хүндэ халдабаритай үбшэн бэшэ гэжэ зариман хэлэдэг. Үнэн дээрээ, саг соонь элирүүлээд, хайнаар эмшэлээл хаа, үнэхөөрөөшые түргэн аргада даагдаха юм. Зүгөөр хүүлэй үедэ гурим журамай буладаһанһаа боложо, энэ үбшэниие элирүүлэхэ талаар хэгдэдэг шалгалтануудта хүнүүд тон шархуугаар ябадаг болошоо.

Уушханай ханяадаар үбдээн хүн абаһаар лэ халуурдаг, хүлэрдэг, ханяадаг гэнэн ойлгосо зоной дунда таранхай. Теэд зарим ушарта иимэ шэнжэнүүд үзэгдэдэггүй, туберкулёз үбшэн гэнтэ гэхэ гү, али мэдээгүй байтар хүрэдэг. Нэргылхэ гэбэл:

нэгэдэхээр, рентгендэ - флюорографид хариулаха гэшээ бүгэдэн хэрэг. Түрүүшынхээ туберкулёзоор үбдээн зоной 60-70 процентнь (зарим жэлдэ дээшэшые байдаг) флюорографьяар элирүүлэгдээ. Энэ хүнэй хажууда ажалуудаг, ажалладаг зоние нэргылхэ байна;

хоёрдохоор, үхибүүдые аршалхын тулада БЦЖ тарилга хэдэг гэшээ. Түрүүшынхын нялха нарайдань, нарайлагын гэртэ, саашадаа 6-тай гү, али 7-той, 14-15-тайдань. Бүүдүн зондо 21-22 ба 27-30 наһатайдань хэдэг;

гурбадахаяр, үхибүүдтэ жэлэй 1 дахин манту табидаг, тийхэдэ туберкулёзоор үбдэһыень гү, али энэ үбшэнэй

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Редакторай уялганууды дүүргэгшэ **С.Д.РИНЧИНОВ.** РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: **ДАШЕЕВА Г.Х., ДОНДОГОЙЦ.Ц., ЖИГЖИТОВ Б.М.** (харюусалгата секретарь), **ОЧИРОВ С.Д., ПИНГЛAEВ В.И.** (хэблэгшэй директор) **САМБЯЛОВ А.В.**

Манай адрес:
670000, Улаан-Үдэ, Каландаришвиллин үйлсэ, 23, "Буряад үнэн" газетын редакци.

Газетэ хэблэлэй 2 хуудалан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэлэг 4170. Хэблэлдэ тусаагдаһан саг 17.00.

"Республиканска типографи" гэнэн АО-до газетэ хэблэгдээ. Директорэйнь телефон: 2-40-45. Б-0079-дэхи номертойгоор бүрицхэлдэ абтанхай. Заказ № 7728.

Редакциин телефонууд: редакторай - 2-50-96, приёмнын - 2-54-54, редакторай орлогшонорой - 2-68-08, 2-62-62, харюусалгата секретариинь - 2-50-52, секретариадай - 2-60-91, талуугууд: инитийн-политическэ - 2-55-97 (даагшань), 2-61-35, 2-56-23, социально-экономическа - 2-64-36 (даагшань), 2-63-86, 2-61-35, 2-67-81, соёлой, эрдэмэй болон хуруулинуудай - 2-60-21, (даагшань), 2-57-63, олонийн хүдэлмэринь ба мэдээлэлэй - 2-54-93, (даагшань), 2-34-05, 2-69-58; оршуулгын - 2-67-81; корректорнүүдэй - 2-33-61, компьютерна тубэй - 2-66-76. Манай корреспондентнүүд: Агинска - 3-42-19; Закаменска - 30-61. "Бурятия" хэблэлэй телефонууд: директор - 2-49-94, бухгалтери - 2-23-67, вахта - 2-35-95.